

O'ZBEKSTAN RESPUBLIKASI XALQ BILIMLENDIRIW WA'ZIRLIGI

Ajiniyaz atindag'i No'kis ma'mleketlik pedagogikaliq instituti.

Pedagogika ha'm psixologiya kafedrası

“ Pedagogika ham psixologiya ” qa'niygeligi 4- e topari talabasi

Seyilxanova Dilbar Turalievnanin'

«Mektepke shekemgi ta'rbiya mekemesinde ta'lim mazmuni » atli temada

PITKERIW QA'NIYGE LIK JUMISI

Kafedra baslig'i:

dots. Saparov Sh.

NO'KIS 2015

Kirisiw

I -bap. MEKTEPKE SHEKEMGI TA'LIMNIN' XALIQ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA TUTQAN ORNI.

1.1. Mektepke shekemgi ta`limnin` ma`mleketlik xarakteri.

1.2. Mektepke shekemgi ta`limnin` mazmuni ha`m waziypalari.

II-bap. MEKTEPKE SHEKEMGI TA'RBIYA MEKEMESINDE TA'LIMDI SHOLKEMLESTIRIW METODIKASI.

2.1. Mektepke shekemgi ta`limdi sho`lkemlestiruw jollari.

2.2. Balalardi mektep ta`limine ha`r ta`repleme tayarlaw jollari.

Juwmaqlaw .

Paydalanilg'an a'debiyatlar.

Mektepke shekemgi ta'lim u'zliksiz ta'lim diziminin` birinshi buwini esaplanadi ha'mde O'zbekstan Respublikasi Bilimlendiriw haqqindag'i Nizam ha'm Kadrlar tayarlaw milliy dasturi talaplari tiykarinda sho'lkemlestirilgen.

Mektepke shekemgi ta'lim salamat, ha'r ta'repleme jetik balalardi ta'rbiyalaw ushin za'ru'ur sho'lkemlestiriw, metodikalik, psixologiyalik, pedagogikalik sharayatlar jaratadi, balalardi mektepke ha'r dayim ta'lim aliwg'a tayarlawda ata-analarg'a ja'rdem beredi. Mektepke shekemgi ta'lim bala 6-7 jasqa shekem shan'araqta ha'mde ma'mleket ha'mda ma'mleketke qarasli bolmag'an mektepke shekemgi balalar mekemelerinde a'melge asiriladi.

Mektepke shekemgi ta'lim, bala shaxsin mektepke shekemgi jastag'i balalar ta'lim-ta'rbiyasina qoyilatug'in ma'mleket talaplarina muwapiq salamat ha'm jetik, mektepte oqiwg'a tayarlang'an ta'rizde qa'liplestiriw maqsetin po'zleydi.

Mektepke shekemgi ta'limnin` waziypalari balalardi xaliqtin` bay milliy, ma'deniy-tariyxiy miyrasi ha'm uliwmainisaniy urp-a'detler tiykarinda aqiliy ha'm ruwhiy-a'dep-ikramliliq` ta'repten ta'rbiyalaw, balalarda milliy g'urur, watansu'yiwshi sezimlerin qa'liplestiriw, mektepke shekemgi jastag'i balalardin` bilim aliw talaplarin, oqiwg'a umtiliw negizlerin qa'liplestiriw, olardi ha'r dayim ta'lim protsessine tayarlaw.

Balalardin` oylawin rawajlandiriw, o'zinin` pikirin erkin ha'm o'z betinshe aytaw uqiyliliqlarin qa'liplestiriw ,balalardin` fizikalik ha'm ruwhiy den sawlig'in ta'miyinlew.

Mektepke shekemgi ta'lim u'zliksiz ta'limnin` barliq tu'rleri menen bekkem baylanista alip bariladi.

«O'zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinda – shan'araq ja'miyettin` tiykarg'i buwini, ha'mde ja'miyet ha'm ma'mleket qorg'awinda bolaw huquqina iye» delingen. Sonday-aq, erjetiwge jetpegenler – ma'mleket qorg'awinda– dep aytilg'an.

Mektepke shekemgi ta'lim mekemesi shan'araq ha'm ja'miyettin` balalarg'a g'amhorliq etiw, milliy ha'm territoriyalik o'zgesheliklerin esapqa alg'an halda ha'r ta'repleme barkamal etip ta'rbiyalaw ha'm rawajlandiriwg'a bolg'an

talaplarin qandiriw maqsetinde sho'lkemlestiriledi. Mektepke shekemgi ta'lim, bala shaxsin mektepke shekemgi jastag'i balalar ta'lim-ta'rbiyasina qoyilatug'in ma'mleket talaplarinna muwapiq salamat ha'm jetik, mektepte oqiwg'a tayarlang'an ta'rizde qaliplestiriw maqsetin go'zleydi. Balalardi xaliqtin' bay milliy, ma'deniy-tariyxiy miyrasi ha'm uliwmainisaniy urp-a'detler tiykarinda aqiliy ha'm ruwhiy- a'dep-ikramliliq ta'repten ta'rbiyalaw, balalarda milliy g'urur, watansuyiwshi sezimlerin qaliplestiriw, mektepke shekemgi jastag'i balalardin' bilim aliw talaplarin, oqiwg'a umtiliw negizlerin qaliplestiriw, olardi ha'r dayim ta'lim protsessine tayarlaw, balalardin' oylawin rawajlandiriw, o'zinin' pikirin erkin ha'm o'z betinshe aytiw uqiyliliqlarin qaliplestiriw mektepke shekemgi ta'rbiyanin' waziypasi bolip tabiladi.

Pitkeriw qa'nigelik jumisinin' ob'ekti Mektepke shekemgi jastag'i balalar

Pitkeriw qa'nigelik jumisinin' predmeti Mektepke shekemgi jastag'i balalardin' ta'lim-ta'rbiya protsessi.

Pitkeriw qanigelik jumisinin' maqseti Balalar baqshasinda ta'limnin' mazmuni ha'm waziypalarin aship beriw.

Pitkeriw qa'nigelik jumisinin' waziypalari:

a) Mektepke shekemgi ta'limnin' ma'mleketlik xarakterin aship beriw.

b). Mektepke shekemgi ta'limnin' mazmuni ha'm waziypalarin aniqlaw.

v) Mektepke shekemgi ta'limdi sho'lkemlestiriw jollarin aniqlaw.

g) Balalardi mektep ta'limine ha'r ta'repleme tayarlaw jollarin aship beriw.

Bul waziypalardi a'melge asiriw maqsetinde O'zbekstan Respublikasi prezidenti I.A. Karimovtin' ta'lim-ta'rbiya haqqindag'i miynetleri , Kadrlar tayarlawdin' milliy bag'darlamasi , Bilimlendiriw haqqindag'i nizam , ta'lim konsepsiyasi , Mektepke shekemgi talaplari u'yrenildi, izertlew barisinda esapqa alindi.

Izertlew dawaminda baqlaw , sa'wbetlesiw , gu'rrin' metodlarinan paydalanildi.

Pitkeriw qa'nigelik jumisimiz : Kirisiw, eki bap, juwmaqlaw ham paydalanilg'an a'debiyatlardan ibarat.

I -bap. MEKTEPKE SHEKEMGI TA'LIMNIN' XALIQ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA TUTQAN ORNI.

1.1. Mektepke shekemgi ta'limnin' ma'mleketlik xarakteri.

Ja'miyetlik mektepke shekemgi ta'lim-bul ma'mleket ta'repinen sho'lkemlestiriletug'in ma'mleket mekemeleri bolip, onda mektepke shekemgi ta'rbiya jasindag'i balalarga ta'lim ha'm ta'rbiya beriledi. Ja'miyetlik mektepke shekemgi ta'limnin' payda boliwi tiykarinan 1917-1918 jillardan keyingi da'wirge tuwri keledi. Bunda xaliq komissarlig'inin' mektepke shekemgi ta'rbiya boyinsha deklaratsiyasi «Balalar qorg'awi» Qen'esinin' duziliwi ma'mleket ta'repinen mektepke shekemgi ta'rbiya mekemelerinin' ko'plep ashiliwi, mektepke shekemgi ta'rbiya boyinsha kadrlardi tayarlaw waziypalarin qoyadi. Hayal-qizlardi ma'mleketimizdin' xojaliq ha'm siyasiy turmisqa aralasiwi menen balalar baqshalari tarmaqlarin ken'ea'tiriw ha'm awillarda da'slepki balalar baqshalarin sho'lkemlestiriwde qa'dem qoyildi.

1918 jilda Turkistan Xaliq komissarlig'i qasinda mektepke shekemgi ta'rbiya bo'limi sho'lkemlestiriledi. Bul bo'limnin' waziypasi orindarda ulken sho'lkemlestiriw isleri- balalar baqshalari ushin jay qidiriw ha'm olardi kerekli uskeneler menen ta'miyinlew, ta'rbiyashilar tan'law ha'm ata-ana ortasinda pedagogikaliq agitatsiya etiwden ibarat edi. 1918 jilda Tashkentte 4 balalar baqshalari ashildi. 1919 jilda Samarqandta 2 balalar baqshasi, 3 balalar uyleri ashildi.

Ha'zirde balalardi mektepke shekemgi ta'rbiyag'a tartiw 20% quraydi. Bilimlendiriw haqqindag'i Nizamnin' II stat'yasi mektepke shekemgi ta'miyinlewge bag'ishlang'an. «Mektepke shekemgi ta'lim» bala shaxsin salamat ha'm jetik, mektepte oqiwga tayarlang'an ta'rizde qaliplestiriw maqsetin go'zleydi.

Kadrlar tayarlaw milliy da'sturinin' maqseti ha'm kamil insan ta'rbiyasina qaratilgan. Mektepke shekemgi ta'rbiya kontseptsiyasinda mektepke shekemgi ta'rbiyanin' qurami ha'm mazmuni qayta qurildi, xalqimizdin' milliy urp-a'detleri,

miyraslari, xaliq do`retiwshiliginin` o`zine sa`ykesligi, oylaw pikirlerinin` o`zgeshelikleri xaliq pedagogikasinin` u`lken ta`jriybesi shan`araqtag`i o`z-ara qatnas, milliy o`z-o`zin an`law, basqa xaliq ma`deniyatindag`i unamli o`zgesheliklerin uliwmalastiriw ma`seleleri, mektepke shekemgi ha`m shan`araq ta`liminde sheshiledi.

Salamat awlad ushin da`sturi 1993 jili qabil etildi. Maqseti balalardi erte jastan ha`r ta`repleme fizikaliq, a`dep-ikramli ta`rbiyalawdan ibarat. Bugar tiykarinan

a) balalar baqshalarinda ta`limde ta`rbiya mazmunini jetilistiriw,

b) balalar mekemelerinde basseyn, suw ha`wizleri, ha`r qiyli sport a`njamlari ha`m do`gereklerdi sho`lkemlestiriw,

v) alding`i is ta`jriybelardi uyreniw ha`m uliwmalastiriw,

g) xaliq milliy oyinlarin islep shig`iw, a`meliyatg`a engiziw,

d) balalardin` salamatlig`in saqlaw, qorg`aw, shiniqtiriw islerin sho`lkemlestiriw ustinen baqlawdi kusheytiriwden ibarat.

Mektepke shekemgi ta`lim boyinsha tiykarg`i is xujjetleri

A) Mektepke shekemgi ta`lim haqqindag`i Kontsepsiya.

B) Mektepke shekemgi ta`rbiya haqqindag`i Nizam.

V) Balalar baqshasi Ustavi.

G) Bilimlendiriw haqqindag`i Nizam.

D) Kadrlar tayarlaw milliy da`sturi.

E) Mektepke shekemgi ta`lim tarawinda shig`arilg`an parman, buyriq, ko`rsetpeler, jol-jobalar, direktiv ha`m normativ hujjetler.

Mektepke shekemgi ta`lim dizimi boyinsha tiykarg`i is hujjetleri bul – 1937 jil 3 mayda qabil etilgen. Balalar baqshalari haqqindag`i kararinan «Karamag`inda balalar baqshalari bolg`an xojaliq sho`lkemleri ha`m mekemeleri moyninda tiyisli respublikalardin` den sawliqti saqlaw ha`m bilimlendiriw xaliq komissarliklari ta`repinen balalar baqshalarin sanitariya qag`iydalari, imaratlardin` ulken-kishisi, uskeneler, ko`rsetpeli qurallar, balalardi awqatlandiriw ha`m olarg`a meditsina

xizmetin ko`rsetiwge muwapiq etip quriw ha`m saqlaw juzesinen belgilengen normalarga a`mel etiw waziypasi juklensin» – delingen.

1944 jil 9 yanvar` xaliq komissarlari Qen`esinin` «Balalar baqshalari tarmaqlarin ken`eytiriw ha`m olardin` islerin jaqsilaw is ilajlari haqqindag`i qararinda» - jergilikli atqariw komissarlarina xaliq komissarliqlari ha`m basqarmalardin` balalar baqshalarinda bos orinlar bolsa, usi bos orinlardan 20 % ke bolg`an bo`legin usi ka`rxanada islemesede ha`m jaqin usi ka`rxanalardin` balalar baqshasina jaqin jerde turatug`in ata-analardin` balalari menen toltiriw huqiqi berilsin. Balalardi balalar baqshalarina jiberiw xaliq bilimlendiriw ta`repinen ra`smiylestiriledi.

Salamatliqti saqlaw xaliq komissarinin`

- balalar baqshalarina shipakerlerdi biriktirip ha`m keminde 100 bala ta`rbiyalanatug`in ha`r bir balalar baqshasina 1 meditsina miyirbiykesin islew ushin tayarlap, balalar poliklinikalari, balalar ambulatoriyalari ha`mde uliwma poliklinika ha`m ambulatoriyalardin` balalar bo`limleri arqali baqshalardag`i balalarg`a meditsina xizmetin ko`rsetiwdi ta`miyinlew,

- balalar baqshalarin birinshi ja`rdem aptechkalari menen ta`miyinlew waziypasi ju`klensin,

- smetada balalar baqshalarindag`i muzika xizmetkerlerinin` is haqi ushin qa`rejet beriw ruxsat etilsin – delingen.

«Balalar mekemeleri tarmaqlari ken`eyttiriw ha`mde hayallar ha`m balalarg`a meditsina ha`m xojaliq ta`repten xizmet ko`rsetiwdi jaqsilaw is ilajlari haqqindag`i Xaliq Komissarlarinin` Ken`esinin` 1944 jil 10/XI qararinda, « Respublikalardin` Xaliq Komissarlari Ken`eslerine, xaliq komissarlari ha`m basqarmalarina balalar yaslileri, balalar konsul`tatsiyasi, emiziwli balalarg`a su`t tayarlap beriwshi mekeme, balalar baqshasi ha`m balalar u`yi tarmaqlarin ko`beytiw, xizmet ko`rsetiwge mu`ta`j balalardin`, ha`mmesin usi balalar mekemelerine toliq qamitiwdi ta`miyinlew waziypasi ju`klensin. Jalg`iz analardin` o`z balalarin ta`rbiyalawg`a ja`rdem beriw maqsetinde balalar yaslileri ha`m balalar

baqshalarinda olardin` balalarin bir ku`n dawaminda ta`rbiyalawdi sho`lkemlestiriw» – delingen.

«Balalar mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerin ja`nede rawajlandiriw, mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalardi ta`rbiyalaw ha`m olarga meditsina xizmeti ko`rsetiwdi jaqsilaw sharalari haqqindag`i» –1959 jil 21-may qararinda

-mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalardi ta`rbiyalawdin` putin, yag`niy mektepte beriletug`in na`wbettegi ta`rbiya waziypalarina muwapiq bolg`an sistemani a`melge asiriw maqsetinde, jergilikli sharayat ha`m imkaniyatlardi na`zerde tutip, balalar mekemelerinin` eki tipin

- yasli ha`m balalar baqshasin,

- bir pu`tin mektepke shekemgi ta`rbiya balalar mekemelerin birlestiriw. Bul mekemelerge xaliq bilimlendiriw komissarlig`i basshiliq etsin,

- bunnan keyin barliq tu`rde balalar mekemeleri, olardin` balalardin` turar jaylarina jaqinlastiriw ha`m usi menen ata-analardin` waqtin kemeytiriwdi na`zerde tutip, mektepke shekemgi jastag`i balalardin` birlesken u`lgili proekt boyinsha qurilsin,

- Respublikalarg`a – mektepke shekemgi ta`rbiya mekemeleri haqqindag`i Nizam islep shig`iw ha`m tayarlaw ju`klensin.

- Pedagogika pa`nler akademiyasi ha`m meditsina akademiyasi menen birgelikte mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalardi ta`rbiyalawdin` bir pu`tin da`stu`ri du`zip shig`iw tapsirilsin,

- jaramli imaratlardi sa`ykeslestiriw ha`m planli quriwdi arzanlastiriw,

- ta`rbiyashilar ha`m meditsina xizmetkerlerin tayarlaw ko`zde tutilsin,

- balalardi awqatlandiriw ha`m u`skeneler menen ta`miyinlew,

- baqshag`a qatnamaytug`in balalar ushin balalar ma`deniy dem-aliw maydanshalar sho`lkemlestiriw ha`m olardi u`skenelew sharalarin ko`riw ju`kletilsin. Xaliq ortasinda lektsiyalar oqiw, gu`rrin`ler o`tkeriw, ilimiy a`debiyatlardi ko`p nusqada baspadan shig`ariw,

– balalardi ta`rbiyalaw ha`m olardin` den-sawlig`in saqlaw ma`selelerin aship beriwshi a`debiy a`debiyatlardi baspadan shig`ariw, kinofil`mler shig`ariw radio–televidenie esittiriwlerdin` ken`eytiriw ta`miyinlensin`»– delingen.

Shaxstin` qa`liplesiwi insan ja`miyeti ta`repien jaratilg`an ja`miyetlik-tariyxiy ta`jiriybeni o`zlestiriw, ta`lim ha`m ta`rbiya beriw arqali a`melge asiriladi. Bul ha`r qiyli iskerliklerde juzege keledi. Ta`lim-ta`rbiya na`tiyjesinde bala o`zi jasap turg`an ja`miyettegi siyasiy sistema menen qatnasqa kirisedi yaki qatnasta bola baslaydi.

Balanin` ja`miyetlik ta`jiriybeni o`zlestirip aliwi uzaq dawam etetug`in bekkem protsess. Bunin` bekkemligi sonda, bala bir ta`repten, mazmuni ha`m ko`lemi ta`repien bekkem bolg`an insaniyat ta`jiriybesin, ekinshi ta`repten, usi ta`jiriybeni iyelew usillarin o`zlestiriw protsessinde qa`liplesip baradi.

Balalar iyelewi lazim bolg`an mazmundi tan`law, onin` iyelep aliwina basshiliq etiw ulkenler ta`repien ta`lim ha`m ta`rbiya protsessinde a`melge asiriladi.

Bunda balanin` ruwhiy-fiziologiyaliq o`zgeshelikleri ha`m rawajlaniw dinamikasi itibarg`a alinadi. Sonin` ushin ta`rbiya ha`m ta`limnin` mazmuni, formasi o`zgerip, bekkemlesip baradi, og`an ta`sir etiw usillari ha`m o`zgerip turadi.

Ta`rbiya balanin` rawajlaniw aldi zonasina qarap o`zgeredi, yag`niy balada bekkemrek mazmundag`i bilimlerde o`zlestirip aliw imkaniyati payda boliwina qarap belgilenedi (ma`selen, bo`bek embeklewdi o`zlestirip alg`annan keyin juriwge o`tedi, ayrim buwinlardi aytiwdi uyrengennen keyin aktiv tilge o`tiwi, zatlar menen ha`reketlerde o`zlestirip alg`annan keyin oyin, miynet iskerliginin` payda boliwi h.t.b.).

Ta`lim ha`m ta`rbiya rawajlaniw aldi zonasina tiykarlanip, balanin` rawajlaniwi bugungi da`rejesinen alding`a qarap jetekleydi.

Insan shaxsi qa`liplesiwi da`wirinde bir qansha basqishlardi basip o`tedi. Ha`r bir jan`a basqish alding`i basqish tiykarinda juzege kelip, joqariraq basqishqa shig`iwg`a umtiladi. Erte jasta baslang`an rawajlaniw ha`r dayim adam ushin za`rur a`hmiyetke iye. Ta`lim-ta`rbiya beriwdegi mazmun, metod, oni

sho`lkemlestiriw formalari ortasında baylanistin` barlig`i ta`rbiya beriwdegi za`rur o`zgeshelik.

Ha`r ta`repleme rawajlaniw imkaniyatlarinan ayirilg`an balalar shaxsin qa`liplestiriwde ja`miyetlik ta`rbiya mekemelerinde ta`rbiyanin` sheshiwshi roli payda boladi. Bunday balalar ushin islep shig`ilg`an ta`rbiyaliq ta`sir ko`rsetiw sistemasi olardi o`mirge, miynet iskerligine tayarlaydi.

Biraq ta`rbiyani balanin` imkaniyatina qarap kusheytiriw qadag`an etiledi. Sonin` ushin mektepke shekemgi ta`rbiya pedagogikasinda mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalar shaxsin ha`r ta`repleme baylanisli rawajlandiriwdin` maqseti onin` o`siwin bayitiwdan ibarat ekenligi aldin`g`a suriledi.

Bala shaxstin` qa`liplesiwinde ta`rbiya ha`m ta`lim, bul isti a`melge asiriwshi pedagog jetekshi rol` oynaydi. Bul bolsa ha`r bir bala shaxsinin` qa`liplesiwinde olardin` juwapkerligin asiradi.

1.2. Mektepke shekemgi ta'limnin mazmuni ha'm waziypalari.

Xaliq bilimlendiriw diziminde birinshi basqish-mektepke shekemgi ta'rbiya. Onin' tiykarg'i waziypasi balalardi salamat ha'm jetik qilip ta'rbiyalaw, olardi mektepke ha'm pedagogikaliq, ha'm psixologiyaliq ta'rbiyalawdan, olardin' jeke qa'biletlerin rawajlandiriwdan ibarat. Bul ta'lim 6-7 jasqa shekem shan'arak, balalar baqshasinda ha'm basqa ta'lim mekemelerinde alip bariladi.

Ta'lim ha'm ta'rbiya arqali a'melge asirilatug'in iskerliklerdi balalar birden o'zlestirip almaydi., olardi balalar ta'rbiyashi basshilig'inda a'sten iyelep baradi.

Balalar ha'r qiyli iskerliklerdi jetiskenlikli iyelep aliwlari tiykarinan shan'araqta, balalar baqshasinda ta'lim-ta'rbiya isinin' qay da'rejede sho'lkemlestiriwine baylanisli.

Insan o'mirinin' birinshi jilinda iskerliktin' a'piwayi en' a'piwayi trleri ondag'i jeke qa'biletler, o'zgeshelikler, do'gerek-a'tirapqa belgili bir qatnastin' qa'liplesiwinde tiykar bolip xizmet qiladi. Ma'selen, ulkenlerdin' bala menen bolatug'in sezgi, sezgi-predmetli qatnaslarda balada da'stlepki ja'miyetlik talapti payda qiladi, da'slepki ha'reket ha'm oy-pikirler qa'liplese baslaydi.

Ha'reket usillarin iyelep bariw arqali balada aktivlik rawajlanadi. Biraq aktivliktin' qay da'rejede rawjlanip bariwi na'silge ha'mde eliklewshilik qa'biletine baylanisli. Bala o'mirinin' da'slepki jillarinda ulkenler menen bolatug'in qatnasi ha'm zatlar menen orinlag'an ha'reketi tiykarg'i iskerlik turi esaplanadi. Bala menen qatnasta boliw arqali ulkenler olardi a'sten zatlar a'lemine alip kiredi. Usi jol menen bala zatlar menen bolatug'in iskerliktin' o'zine say ta'replerin iyelep baradi. Bul waqitta qatnastin' o'zi na'rse ha'm zatlar menen bolatug'in iskerlikke aylanip qaladi.

Balanin' na'rse ha'm zatlar menen bolatug'in iskerlikti sho'lkemlestiriw balag'a da'slepki jasinan baslap shan'araq ha'm mektepke shekemgi ta'rbiya mekemelerinde ta'rbiya ha'm ta'lim beriwdin' tiykarg'i waziypalarinin' bir esaplanadi. Bunday iskerlikte balalar ta'rbiyashi basshilig'inda na'rse ha'm buyimlardin' o'zgeshelikler haqqindag'i da'slepki bilimlerdi, olar menen

bolatug`in ha`reketler, analiz, sintez, uliwmalastiriw, abstraktsiyalaw siyaqli en`a`piwayi protsesslerdi iyelep aladi.

2,5 jastan keyin zatlar menen bolatug`in iskerlikte balalar ansha joqari ko`rsetkishlerge erisedi ha`m olardin`oyin ha`mde suwretlew iskerligine o`tiwleri ushin tiykar jaratadi. Ulkenler ta`repinen sho`lkemlestirilgen qatnaslarda, iskerliklerde o`z-o`zin an`lap aliwdin`da`slepki formalari qa`liplesedi.

Bala ja`ma`a`tte o`zin shaxs sipatinda an`lay baslaydi. Bala rawajlaniwdin`usi basqishinda olar ulkenlerdin`ko`rsetpesisiz, o`z betinshe ha`reket qiliwdi qa`leydi. Balada minez-quliq sebebinin`payda boliwi ha`m oni o`z qalewine boysindira aliwi onda sananin`qa`liplesiwinen derek beredi.

Eger baladag`i iskerlik ha`m o`z betinshelik ulkenler ta`sirinde oyatilg`an bolsa, onda 4-6 jasli balalar ansha o`z betinshe bolip qaladi ha`m ha`rqiylı iskerliklerge tez kirisip kete aladi. Bunda balalar sanalig`inin`roli artadi, ol ha`tteki do`retiwshilik o`zgeshelik boladi.

Mektepke shekemgi da`wir ushin say bolg`an oyin iskerligi balalardag`i ja`miyetlik biliw iskerliginin`qanday rawajlanip bariwi ilimiy izertlew juwmaqlari ko`rsetip beredi.

Oyinda balalar ta`rbiyashinin`basshilig`inda ha`r qiyli ha`reket usillarin, zat ha`m buimlar haqqindag`i bilimlerdi, olardin`sipat ha`m o`zgesheliklerin bilip aladi. Balalar, sonday aq waqit qatnasiqlari, uxsasliq, ten`lik siyaqli tusiniklerdi ha`m iyelep baradi.

Birgelikte orinlang`an ha`reketli oyinlar arqali balalar insanlar o`mirindegi, olar ortasindag`i qatnaslardı, kelisip ha`reket qiliwdi bilip aladi, olardin`do`gerek-a`tirap haqqindag`i tusinikler ken`eyedi.

U`lken topar balalardin`oyin iskerligi ha`r qiyli bolip qaladi ha`m ha`r ta`repleme rawajlaniw imkaniyatlari ha`m ken`eyedi. Oyın balalardin`qiyalin ha`m rawajlandiradi, do`gerek-a`tiraptag`i barliq, insanlar miyneti haqqindag`i bilimlerin ken`eytiredi, shaxsda ja`ma`a`tshilik sipatlarin qa`liplestiredi.

Bul jastag`i balalarda oyin iskerligi menen bir qatarda iskerliktin`a`meliy formalari ha`m rawajlana baslaydi. Suwret jabistiriw, zatlar jasaw h.t.b. Bular

balalarda qiyaldi, a`meliy oylawda, a`debiy qa`biletti, do`retiwshilikti rawajlandiriwda derek bolip xizmet qiladi.

Barha`ma berip barilatug`in miynet tapsirmalari balalar iskerligin ja`miyetlik ma`plerge boysindiriwg`a, ja`miyetlik paydali miynet iskerlik penen shug`illaniwg`a, miynetten kelgen uliwma na`tiyjeden kuwaniw siyaqli sipatlardi ta`rbiyalawg`a alip keledi. Shinig`iwlardag`i oqiw iskerligi arqali balalar do`grek-a`tiraptag`i ta`biyat haqqindag`i, ja`miyetlik o`mir, insan haqqindag`i bilimlerdi o`zlestirip aladi, sonday-aq olardin` aqliy ha`m a`meliy bilimlari ken`eyip baradi.

Eger ta`lim protsessinde 3-4 jasli diqqati ta`biyat, insanlar haqqindag`i konkret faktge qaratilsa, 5-6 jasli balalarg`a ta`lim beriwde tiykarg`i itibar za`rur baylanislar ha`m qatnaslarg`a, olardi uliwmalastiriwg`a, olardag`i a`piwayi tusiniklerin qa`liplestiriwge qaratiladi ha`m bular arqali balalarda tusinikli oylaw rawajlanadi.

Balalar iyelegen bilimlerinen, aqliy qa`biletlerinen o`zlerinin` turli iskerliklerinde paydalanadi. Bulardin` ha`mmesi bala shaxsinin` qa`liplesiwine ta`sir etedi, olarda jan`a mazmundag`i iskerlikke qizig`iw oyanadi.

Mektepke shekemgi ta`rbiya jasi da`wirinde bala shaxsin qa`liplestiriwge qaratilg`an ta`rbiyalıq ta`sirler sonday da`rejege ko`teriledi, bul onin` mektep ta`limine o`tiwin ta`miyinleydi.

Demek, balani ta`rbiyalawda, onin` rawajlanıwında iskerlik jetekshi rol` oynaydi. Sonin` ushin ta`lim-ta`rbiya mekemelerinde ha`m shan`arakta balanin` o`mirin ol turli iskerlik penen shug`illana alatug`in qilip sho`lkemlestiriw kerek. Bug`an, a`lbette, balalar iskerliginin` mazmunin bayitip bariw, jan`a bilim, uqipliliqlardi sin`diriw, o`zbetinshelikti rawajlandiriw ha`m usi siyaqli menen erisiledi.

Mektepke shekemgi ta`rbiya jasindagi balalar biliwinin` uliwma nizamliqlari onin` biliw xizmetinde barliqti bilip aliwda ko`rinedi.

Ha`zirgi zaman psixologiyasinin` erisken na`tiyjeleri soni ko`rsetedi, balanin` oylawin ko`rgezbeki-ha`reketli, ko`rgezbeki-obraz ha`m so`zli logikalıq joli menen

qa`liplestiriw kerek. Bul degen so`z, balalardi en` aldi menen ko`re alatug`in, seze alatug`in buyimlar menen tanistirip, keyinshelik oylaw formalarina o`tiw mu`mkin eken. Metod ha`m usil tanlawda ha`m joqaridag`ilarg`a a`mel qiliw tiyis. Sonin` ushin ha`m erte ha`m baqsha sensor aqiliy ta`rbiyanin` za`ru`r bolimi esaplanadi.

Balada til payda boliwinan aldın (bala bir jasqa tola baslag`anda birinshi bar so`ylep baslaydi) ol do`gerek-a`tiraptag`i adamlar ha`m buyimlar du`n`yasin u`lken jastag`i kisiler ja`rdeminde bilip aladi.

Ana balasina oyinshiqti uzatar eken : «Pishiqti al», - deydi. Bala qolin sozip oni aladi. Balanin` korip qabil qiliwi (ol oyinshiqti ko`rip turipti) esitiw menen qosiladi (bala anasinin` oyinshiqti ne dep aytqanlig`in esitedi), sezimlik qabil qiliw menen so`z ortasında o`z-ara ta`sir payda boladi. Eger ana «pisiqti ber», «pisiqti alip kel» dep bir neshe ret qaytalasa, bala belgili oyinshiqtin` atin jaksi eslep qaladi. Na`tiyjede «pisiqsha» degen so`z bala qiyalida ma`lim bir buyimdi payda qiladi.

Balalardin` tu`siniwi ha`m olarda tildin` payda boliwi olardin` aqiliy ta`repinen o`siwinin` a`nshe joqari basqishi .

Bala buyimdi o`zi ko`rip, uslap turg`anında emes, ba`lki buyim tuwrisında u`lken jastag`i kisiler so`ylep bergende ha`m bilip aladi. Bul biliw protsessin a`nshe tez, teren` ha`m qiziqli protsesske aylantiradi.

Ana tilindegi so`zlerdi iyellew ha`m so`z ma`nilerin a`ste-seykin tu`sinip bariw mektepke shekemgi ta`rbiya jasindagi balalardin` aqiliy ta`repinen rawajlanıwında u`lken rol` oynaydi.

Ulli rus fiziologi I.M.Sechenov bunday dep jazg`an edi : «Bala so`ylewdi u`yrenip alg`annan keyin onda do`gerek-a`tiraptag`i na`rselerge qizig`iw ha`m olardi biliwge umtiliw asip baradi, bul hal balanin` anasina : nege stol ju`rmeydi, ku`yash ayaqsız ju`redi, keshte ol qay jerge jasirinadi, ne ushin samal esedi ?- siyaqli sorawlar beriwge sebep boladi».

Bala 3 jasqa tolg`anda ondag`i so`z zapasi 1200-1500 ke jetedi. Bala u`lken jastagi kisiler og`an ne haqqında soylep atirg`anların ha`r ta`repleme ta`rbiyalawdin` ku`shli qurali sipatında paydalaniw mu`mkinshiligin beredi. Bala

a`tiraptag`ilardin` tilin qa`nshelli jaqsi tu`sinse, ta`rbiyashinin` so`zi balalar menen alip barilatug`in jumislarda sonshelli ko`p orin iyelleydi.

Ekinshi signal sistemasi, yag`niy sezimlik qabil qiliw menen so`zdin` o`z-ara baylanista boliwi akiliy rawajlaniwdin` tiyakarin quraydi.

U`lkenler tilin tu`siniw balalar bilim ko`leminin` ken`eyiwine mu`mkinshilik beredi, en` a`piwayi baylanis ha`m mu`na`sibetlerdi tu`siniwleri ha`mde 6-7 jaslarg`a kelip ba`zi bir tu`siniklerdi (biyiklik, dosliq ha`m basqalardi) iyellep aliwlarina ja`rdem beredi.

Bala u`lkenlerdin` tapsirmalarin, u`yde ha`m balalar baqshasinda o`z-o`zine xizmet ko`rsetiwge ta`n ba`zi bir jumislardi ta`rtip menen orinlap bariwi na`tiyjesinde endi ol o`zin onshellik qiziqtirmaytug`in, biraq tapsirmani yaki balalar ja`ma`a`tinin` talaplarin orinlaw ushin za`ru`r bolg`an jumislardi ha`m ornilawg`a a`detlenip baradi.

Da`slepki waqitlarda balanin` diqqati biyta`kirar boladi. Sonin` ushin u`lken jastagi kisiler balalardin` xizmetin jolg`a qoyiwi ha`m tapsirmalardi aniq belgilep beriwi kerek. Sonday qiling`anda iqtiyariy diqqatti rawajlantirip bariwga sharayat jaratiladi.

6-7 jaslarg`a kelip, balalarda o`z diqqatin mustaqil ra`wishte toplaw ko`nikpeleri payda boladi, birak olar diqqatin uzaq waqit bir jayg`a qarata almaydi. Sonin` ushin balalardin` shinig`iw, oyin, dem aliw, awqatlaniw ha`m uyiqlaw waqitlarin tuwri bo`listiriw tiyis.

Balalardin` aqiliy ta`repinen o`siwinde este saqlaw u`lken a`hmiyetke iye. Este saqlaw insan turmisinda za`ru`r rol` oynaydi. Bala tuwilg`aninda hesh na`rseni bilmeydi ha` hesh na`rse qila almaydi. Ol rawajlaniwdin` birmunsha joqari da`rejesine ko`terilip, biran bir paydali jumis kiliw ushin ko`pshilik bilim ha`m epliliklerdi eslep qaliwi ha`m este saqlawi tiyis.

Este saqlawdin` rawajlaniwi balanin turmis sharayatlarina, onin ta`lim ha`m ta`rbiyasina baylanisli. Mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalardin` este saqlawi ko`pshilik iqtiyarsiz ta`rizde boladi, bunda bala buyimlardin` a`meliy shinigiwlar yaki oyin oynaw protsessinde o`z-o`zinen este saqlap kaladi.

Mektepke shekemgi ta`rbiya jasinda iqtiyarsiz este alip qaliw menen birge iqtiyariy eslep kaliw bo`rtikleri ham payda bola baslaydi. Bul o`zgerisler, balalar xizmetinin` quramalasawi u`lkenler talabinin` artiwi na`tiyjesinde payda boladi. Misali, u`lkenler baladan bir tapsirmani ha`zir emes, ba`lki bir qansha waqittan keyin orinlawdi talap kiladi (bunin` ushin tapsirmani ha`zir emes, ba`lki bir qansha waqittan keyin orinlawdi talap qiladi) yaki bir neshe ku`n aldın (misali, seyil waqtında, dem aliw ku`ni u`yde) ne bolg`anlig`in aytıp beriwdi soraydi, bunin` ushin usi na`rselerdi yadqa tu`siriw tiyis.

Balanin` qiyali ol syujetli oyınlar oynay baslag`anında, olar u`lkenler qizikarli ertekler aytıp bergeninde, usi erteklerge qizig`iw arqali qiyaldin` da`slepki alamlari ko`rinedi. Biraq baladag`i qiyallar ko`birek konkret jag`dayg`a baylnaisli boladi (misali, quwirshaq ko`rinip qalsa, oni uyiqlatadi, mashina bolsa, birar na`rseni tasiydi ha`m basqa).

U`lken baqsha jasina kelgende balanin` ta`jiriybesi artip, xizmeti quramalasadi ha`m bunin` na`tiyjesinde bala qiyalında sezilerli o`zgeris ju`z berip atirg`anlig`in baqlaw mu`mkin . Bala ko`rgenleri, esitgenleri, islegen suwretleri, buyimlari tuwrisında qiziqli, jaqsi gu`rrin` qilip beriwi mu`mkin. Balalardin` bunday gu`rrin`leri tek real barliqti sa`wlelendirip qalmay, ba`lki endi olardi do`retiwshilik bayitip, qa`tte o`zgartirip ha`m gu`rrin` qilip bariwlari mu`mkin.

Mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalardin` qiyalin rawajlandiriw olardi mektepke tayarlawda u`lken a`hmiyetke iye.

II-bap. MEKTEPKE SHEKEMGI TA'RBIYA MEKEMESINDE TA'LIMDI SHOLKEMLESTIRIW METODIKASI.

2.1. Mektepke shekemgi ta'limdi sho'lkemlestiriv jollari.

Na'reste tuwilg'aninan baslap 3 jasqa shekemgi da'wir bo'beklik da'wir dep ataladi. O'mirinin` da'slepki jillarinda bala organizminin` rawajlaniv o'zgerisleri bayqaladi. Duris bolg'an kutilgen jag'dayda g'ana ol tez o'sip rawajlanadi. Da'slepki yarim jilliqta 600-700 gramm salmaq qosilip, boyi 2-3 sm o'sedi. Jildin` aqirinda salmag'i 10-10,5 kg, boyi 74-75 sm ge jetedi. 7-8 aylig`inda su't tisleri shig'a baslaydi. Organlarinin` funksiyasi quramalasip arta baslaydi.

Bala o'mirinin` da'slepki bir ayinda oyaw waqti 20-30 minut boladi, jildin` aqirinda 3,5 saatqa jetedi. O'sip kiyatirg'an balani jaqsi ta'rbiyalaw ushin o'mirinin` da'slepki jili bir-birinen ajiralatug'in bir neshe etaplarg'a bo'linedi. Tuwilg'aninan 2,5-3 ayliqqa shekemgi etap.

O'mirinin` da'slepki 3 aylig`inda balanin` o'sip rawajlaniv ko'rsetetug'in na'rse ko'riw, esitiw ha'm emotsionalliq reaksiyalari bolip tabiladi. Bul balanin` sensorliq rawajlanivina tiykar salip, a'tirapindag'ilarg'a bag'darlaw o'risin ken'eytedi, kol ha'reketin, son` uliwma ha'reketinin` rawajlanivina ja'rdemlesedi.

Bo'beklik etaptin` en` a'hmiyetli protsessi ko'riw ha'm esitiw anlizatorlarinin` rawajlaniv bolip tabiladi. Biraq zatqa uzaq qarap tura almaydi. Tek shitirlawiq emes, al ashiiq boyawli oyinshiqlardi ko'rsetiwge boladi. Duris ta'rbiyalawdin` na'tiyjesinde bul etaptin` aqirina kelip belgili bir zatqa ko'zin qadaw, na'zerin awdariw, dawisqa kulag'in turiv uqiylilig'i rawajlanadi.

2-3 ayliqtan 5-6 ayliqqa shekemgi etap. Bul ayliqtag'i balalardin` ko'riw, esitiw ha'm dawis reaksiyalari jiteledi, koli menen na'rzeni uslaw, en'beklewge tayarliq ha'reketleri payda bolip rawajlanadi. Psixikaliq jaqtan yag'niy dawisti, zatlardin` renin`, formasin ajirata biliv uqiylilig'i jiteledi. Ush aylig`inda o'z anasin tanip, alti aylig`inda tanis adamlardi ko'rgende kuwanadi, basqa adamlardi ko'rse jatirqap, teris qarap ha'tte jilap jiberiw mumkin. Ulken adamnin` so'z irg'ag'in

ajrata aladi. Endi ha`r turli ren`de, formada turlish shiraytug`in oyinshiq lardi paydalana otirip, onin` sensorliq rawajlaniwina tiykar saliwg`a boladi.

Ko`riw, esitiw analizatorlarinin` elede rawajlaniw zatlari menen ha`reketlerin, ulkenler menen qarim-qatnas jasaw protsessi a`melge asadi. Ko`kirek kletkasi menen bas aynalasi rawajlaniw dawam etedi. Usi da`wirde balanin` ko`zinde jas payda boladi. Sebebi jas ajratip shig`aratug`in bezlerdin` aktivligi artadi. Beriletug`in awqatlarda kuramalasip baradi.

Bes aylig`inin` aqirina elip ko`plegen balalar arkasinan dus to`meninen aylana aladi, basin joqari ko`terip, kollari arqasinda gimnastika ha`m massaj sabaqlarin alip bariw dawam ettiriw kerek. Dawis shig`ariw iskerligi yamasa buwinlardi ayta aladi. Ayaq, kol ha`reketleri rawajlandi. Aldinda turg`an oyinshiqti aliw g`a umtiladi.

Alti ayliqqa kelip til shig`iwdin` aldin ala jag`daylari qaliplese baslag`anliqtan oyinshiq lardi awzina sala beredi.

5-6 ayliqtan 9-10 ayliqqa shekemgi etap.

Bul etap ushin en`beklep jure baslaw, so`ylewdin` jetiliwi, a`tirapindag`i adamlardin` tilin tusiniwdin` rawajlaniw tan. Balanin` aktiv kozg`alisi en`beklewge, otirg`an jerinen turgelip turiw g`a, tas basip juriwge ja`rdemlesedi. Da`slepki so`zleri payda boladi. En`beklew bala ushin juda` paydali, sebebi ol balanin` suyek bulshik et sistemasin rawajlandirip, bekemleydi, a`tirapindag`ini `ag`darlaw o`risin keneytedi. En`beklewdi qiziqli oyinshiq arqali uyreti wge boladi. En`beklewdi uyrengen son` o`zi otira baslaydi. Balani 8-9 aylig`inan burin otiriw g`a uyreti w ziyan, sebebi ol omirtqasinin qiysayiwina alip keliwi mumkin. Buwinlardi ji yi aytatug`in boladi. Son`liqtan tilin qaliplestiri w maqsetinde da`slep o`zi aytip jurgen tanis, son` jan`a basqa so`z buwinlarin ayttirip uyreti w kerek. Bala menen aniq soylesiw kerek.

9-10 ayliqtan 1 jasqa shekemgi etap. Bul etapta bala o`z betinshe jurp oyinshiq lar menen shug`illanadi, ulken adamlar is ha`reketi menen so`zine elikleydi. Kol menen ha`reketleri jetilisedi. Bul onin` ha`reketlerin kuriw g`a tiykar salad i. Balalardi is ha`reketke uyreti wde bir neshe metodlar boladi.

1. Passiv ha`reketler metodinda ta`rbiyashi balanin` qolinan uslap onin` menen birge uyrenetug`in ha`reketlerdi jasaydi.
2. O`z betinshe ha`reket jasaw - ol ha`reketti ko`rsetip orinlawg`a tiykarlang`an.
3. Aytıw boyınsha ha`reket jasaw.

Bir jasli balanin` sozlik sostavında 20-30 soz boladi. Bala boladi, bolmaydi degen sozlerdin` ma`nisi tusine baslaydi.

Bala tuwilg`anda ol sha`rtsiz refleksler menen birge tuwiladi. Bul onin` sirtqi ortalıqqa iykemlesiwine ja`rdem beredi. Na`restin bo`beklik da`wirinde ayirim organ ha`m omirtqalardin` duzilisi ha`m xizmetinde a`hmiyetli o`zgerisler juz beredi. Skeletinın` shemirshek bo`leginde suyek tkani payda boladi. Omirtqasinin` iyiliwi ko`zge taslanadi. Bulshiq etleri ha`lsiz boladi. Sonliqtan a`ste o`sedı. Biraq olardin` qisqariw qa`siyetleri jaqsi boladi. Bala jureginin` salmag`i artip sog`iwi tezlesedi. Bul jag`day zat almasiw protsessin jaqsilaydi.

Bo`beklik da`wirindegi en` a`hmiyetli o`zgeris bul nerv sistemasinin` rawajlanıwi bolip tabiladi. Nerv talalarinin` mielinizatsiyasi analizatorlardin` rawajlanıwi, miydin` tez o`siwi ,miydin` turli bo`limleri ortasında baylanislar ornatilıwi, nervlerdin` rawajlanıwi juz beredi. Sol ta`rtipte balanin` motorikasin, den-sawlig`in rawajlandiriw ushin qolaylı boladi. Bo`bektin` duris rawajlanıwında sem`ya ortalig`i ata-ananın` ta`rbiyalıq ta`siri sheshiwshi rol` atkaradi. Bo`bek balalar menen islesiw, onin` gıgienalıq kutimine ko`p waqit ketedi. Mine, usi waqıttan ta`rbiyalıq islerge ko`birek paydalaniw kerek. Balanın` den sawlig`in, salamatlig`in bekkemlew ushin taza hawada alıp juriw kerek.

Ha`r bir jas da`wirdegi balalrdin` dene ta`rbiyasında anıq anatomiyalıq, fiziologiyalıq, psixikalıq jag`daylari esapqa aliniwi kerek. Bir jasqa shekemgi balalar ta`rbiyasi ushin to`mendegi waziypalar birinshi da`rejeli a`hmiyetke iye.

A) Organizmdi bekkemlew barlıq bulshiq etlerdi rawajlandiriwi.

V) Taza kiyiniwdin` en` a`hmiyetli ko`nlikpelerin ta`rbiyalaw.

S) Statik ha`m lokomotor ha`reketlerdi ta`rbiyalaw.

D) Buyimlar menen ha`reketlerde kollardin bulshiq etlerin rawajlandiriw.

Bir yarim eki aylig`inda kollar, ayaqlar, karin, jelkesi siypalap ukalanadi. Ush - alti ayg`a shekemgi bala menen o`tkiziletug`in shinig`iwlarg`a qattiraq silaw, kol ayaqlardi sozip jazdiriw, arkasina a`ste-a`ste uriw, o`mirtqasin iyiw, kollarinan uslap balani otirg`izip, turg`iziw ha`m basqa shinig`iwlar kiredi. Bala o`mirinin` da`slepki jilinda bir yarim, eki ayliqtan baslap uqalaw ha`m gimnastika jeke ta`rtipte alip bariladi. Balalardin` rawajlaniwina saykes turde shinig`iwlar mazmuni o`zgerip baradi.

Alti aydan tog`iz ayg`a uqalawdan barliq usillari kollaniladi. Jatqarg`an halda aktiv shinig`iwlar o`tkeriledi. Shinig`iwlardin` bir bo`legi soylew tiykarinda kuriliwi mumkin. 9-12 ayliqtan deneni tik uslaw, deneni bugiw, otirg`iziw, bir na`rse ustinen o`tkeriw, jurgiziw siyaqli shinig`iwlar o`tkiziledi. Balanin` juriwdi o`zlestiriw na`tiyjesinde ha`reket aktivligi artadi. Ha`r qiyli ha`reketlerdi iyeley baslaydi. Sonin` ushin balanin` salamatlig`in bekkemlew, o`z waqtinda dene ta`rbiyasina itibar beriw, shiniqtiriw islerin alip bariw kerek.

Bo`beklik da`wirindegi rejim balanin` duris rawajlaniw ha`m ta`rbiyalaniw ushin tiykar boladi. Balanin` rawajlaniwina karap rejimde o`zgerip baradi. Bir jas rejimin baskasi menen a`ste aqirin, balani ha`r ta`repleme uyrengennen keyin almastiriladi. Sebebi rejimdegi muddetinen da`slepki o`tkizilgen o`zgerisler yaki na`wbettegi rejimge o`tkiziwde keshigip kaliw za`rer keltiriwi mumkin.

Jan`a rejimin o`z waqtinda belgilew bir qansha ko`rsetkishlerdi, ja`ne uyqilaw erte oyaniw h.t.b. belgilerdin` payda boliwin esapqa aliw kerek. Barliq rejim protsessleri belgili bir waqitta bir qiyli ta`rtipte o`tkiziledi. Bir rejimnen ekinshisine o`tkende balani aldin-ala xabarlandiriw, ko`rsete beriw kerek, bolmasa balada jan`a rejimge keskin ta`sirleniw payda boliwi mumkin. Bo`bek balalar ushin to`mendegi rejimlerge itibar beriw kerek.

1. Balani uyqidan keminde bir saattan son` awqatlandiriw,
2. Keshki awqatti uyqidan bir saat burin beriw,
3. Bala 1,5 jasqa kelgende eki ret uyqilawdan bir ret uyqilawga o`tkiziledi,
4. Qisqi, guzgi da`wirde kunige bir ret son` kunige eki ret seyilge shig`ariw,

Balalarda bekkemlikti rawajlandiriv en` a`piwayi ko`nlikpelerdi qa`liplestiriv, rejimge kirgizilgen en` a`hmiyetli waziypalar bolip tabiladi. Uyqilatiwg`a jatqizg`anda, qosiq aytiw, terbetiw, jelkesine uriw kerek emes. Sebebi qosimsha ta`sirlerge sha`rtli refleks payda bolip, bala tez oyanatug`in bolip kaladi.

Balani ta`rbiyalaw barisinda kundelikli rejimdi qatan ta`rtipke saliniwi kerek. Balani sha`rtli turde uyqidan turg`annan son` awqatlandiriv kerek. Eger awqatqa toyg`annan keyin uyqilap qalsa, kan aylaniw, dem aliw sistemalarinin rawajlaniwi keru ta`sir etedi. Balani tuwilg`annan keyingi da`slepki aylarinda ko`kirek suti menen awqatlandiriladi. Ana sutinen keselliklerge qarsi immunitet payda etetug`in zatlar, vitaminler, o`sip rawajlaniwi ushin za`rurli produktler ko`p boladi. To`rt aylig`inan baslap balanin` awqatlaniw ratsionina qosimsha awqatlar kirgiziledi. Ma`selen, paliz miywe qaynatpalari, baliq mayi, irimshik, sut h.t.b.

Bala ha`r ush, ush yarim saattan gigienaliq sharayatta belgilengen waqitta awqatlandiriladi. Eki jastan o`tken balalardi kasiqti duris uslawg`a, keseni tuwri tutiwg`a awqatti jaqsi shaynawg`a uyreniw kerek. Ush jasqa qa`dem qoyg`an balalardi awqatti erkin ha`m ta`rtipli ishteyli jewge a`detlendiriv za`rur. Ta`rbiyashi balani awqatlandirg`anda xosh ma`mile, jumsak dawis penen qatnas islewi kerek.

Bo`beklik da`wirindegi ma`deniy-gigienaliq ko`nlikpeler juda` erte baslanadi. Za`rurli is alip barg`anda 3-4 ayliqtan-aq azadaliqtin` da`slepki ko`nlikpeleri payda boliwi mumkin. Balada kiyiniwge, juwiniwg`a, awqatlaniwg`a uqiyliliqti qa`liplestiriv, o`z-o`zine xizmet etiw ko`nlikpelerin erkin ha`reketlerdi qa`liplestirivge tayarliq bolip xizmet etedi. Barliq islerdin` izbe-izligi gigienaliq ko`nlikpelerdin` qa`liplestirivdin` za`rurli sha`rti bolip esaplanadi.

Bir yarim eki jasli bala derlik ha`mme kiyimlerin o`zi sheshe aladi, taqlap qoyadi, o`zi juwinadi, artinadi. Bulardin ba`ri ma`deniy-gigienaliq ko`nlikpelerdi duris qa`liplestirivge baylanisli boladi.

Eki jasqa qa`dem qoyg`an balag`a sha`rtli ra`wishte ma`deniy minez-quliq ko`nlikpelerin sin`diriw za`rur, misali dasturxanda tinish otiriw, uyqilawg`a jatqarg`anda a`ste soylew, ko`rsetilgen ja`rdesge minnetdarshiliq bildiriw h.t.b.

U`sh jasqa qa`dem qoyg`an bo`bek bir qansha erkin ra`wishte kiyinip sheshine aladi. Sonday-aq, ha`r qiyli ha`reketlerdin` ta`rtibin olardin` orinlaw usilin bileli. Balanin` da`slepki ha`reketleri ushin ayriqsha buyimlardi stol a`tirapindag`i ha`m basqalardi esinde saqlap qaliwg`a juda` ulken a`hmiyetke iye boladi. Bul bala uyinen balalar baqshasinda kelgende ulken a`hmiyetli. Ulken jastag`i adamlar jan`a ha`reketlerdi qandaa`y orinlaw kerekligin bir neshe ret ko`rsetip, tiykarg`i ha`reketlerdin` a`hmiyetli ta`replerin, ayirim islerdin` izbeizligin ajiratip ko`rsetiw ushin ha`reketlerdi tusindiriw kerek. Balalar eki jasqa qa`dem qoyg`annan baslap sol maqsette olar menen arnawli didaktikaliq oyunlar o`tkiziledi. Oyun usillarinan paydalinadi. Ma`deniy-gigienaliq ko`nlikpelerdi tabisli qa`liplestiriw ushin mektepke shekemgi balalar mekemesi ta`rbiyashilari menen ata-analar ortasında bekkem qatnas ha`m talaplar birligi boliwi za`rur.

Bala ta`rbiyasinda da`slep onin` tazalig`ina, den sawlig`ina, rejimine, ma`deniy-gigienaliq ko`nlikpelerine ayriqsha itibar menen qaraw kerek. Sonda g`ana bala duris ta`rbiyalanip rawajlanadi.

Balag`a shan`araqta ha`m balalar mekemelerinde o`z waqtında ha`m duris ta`rbiya berilse, ol joqari sipat penen o`se baslaydi. Bala o`mirinin` on ekinshi ayi onin` bir jasqa toliwin juwmaqlawshi en` qiyin ha`m en` juwapkerli ay bolip esaplanadi.

Jan`a tuwilg`an bo`bektin` bas aylanisinin` uzinlig`i ko`kirek aylanisinin` uzinlig`inan 2 sm artiq boladi. 12 ayda ko`kirek aynalasinin` uzinlig`inan o`lshemi bas aylanisinin` uzinlig`inan eki ese artiq boladi. eger bunnan basqa ko`rsetkish kelip shiqsa, balanin` keselleniwinen derek beredi. Sonliqtan ha`r bir ata-ana bug`an qizig`ip turiwi kerek.

Bir jasli bala endi o`z betinshe ju`rip tura aladi. Tisleri shig`a baslaydi, juriwi onin` do`gerek a`tiraptin` aktiv bilim mumkinshiligini ken`eytedi. Bala sozlerdin` mazmunin` tusine baslaydi, jaqinlari menen qarim-qatnas jasaydi, da`slepki so`zlerdi qollanadi, predmetler menen bolatug`in a`piwayi ha`reketlerdi iyeleydi.

Onsha awir bolmag`an predmetlerdi eki kollap ko`terip jure aladi. Na`rselerdi bir jerden ekinshi jerge apariw, na`rselerdi ilaqtiriw, buzip taslaw, kitap, suwretlerge, diywallarg`a siziw boyap taslaw balanin` en` jaqsi ko`rgen sabag`i. Ol o`z ha`reketlerinin` naduris ziyarli ekenligi haqqinda balada ele tusinik bolmaydi. Ol o`zi islegen islerinen katti quwanadi ha`m olardi elede ta`kirarlawg`a urinadi. Ata-ana bul ushin baladan kapa bolmawi, og`an urispawi, jazalamawi kerek. Analizlew, bo`leklerge ajiratiw, bo`liw protsessinin` da`stlepki basqishlari bolip esaplanadi. Bir jasar bala bul protsesske endi qa`dem qoyip atirg`an boladi. Onin` ulkenler menen birge oynawi og`an ulken quwanish bag`ishlaydi.

Bala eki buwinli so`zlerdi aktiv o`zlestire baslaydi. So`zlerdi aytqanda imo- ishara etedi. Oni usi waqitta so`zlerdi duris aytip uyretiwi kerek. Sonday-aq bala bul jasta muzikani ha`m oyin ritmlerin qabil ete baslaydi. Bir jas shegarasi bul ha`r qanday pedagogikaliq ha`m pedagogikaliq emes ilajlar maksimal da`rejede na`tiyje beretug`in waqit. Balani qorqitiw pedagogikaliq emes ilajg`a kiredi. Qorqitiw na`tiyjesinde bala jaman tusler ko`rip shig`adi, jalg`izliqta qaliwdan qorqadi, jan`asha sharayatlarda qorqatug`in bolip qaladi.

Balanin` ha`r qanday tilegin orinlay beriw pedagogikaliq jaqtan duris emes. Bunda `bolmaydi`, `mumkin emes - dep bala ha`reketine shegara qoyiw, a`melge asirilip atirg`an ta`rbiyalik islerge na`tiyje beredi. Bala ush jasar bolg`ansha oni bag`iw ha`m ta`rbiyalaw ananin` waziypasina kiredi. A`kesi oqiwg`a ja`rdem beredi.

Bala bir jasqa tolg`annan son` onin` o`mirinde a`kesinin` roli sezilerli da`rejede artadi. Sonliqtan a`kesi balasinin` yamasa qizinin` ta`rbiyasina aktiv turde kirisiwi kerek. Balani ata-anasi bir jasqa shekem awirtpay saw-salamat etip ta`rbiyalawi kerek. Balanin` salamatlig`i qansha jaqsi bolsa, onin` fizikaliq ha`m psixikaliq rawajlaniwinda na`tiyjeler sonshelli jaqsi boladi. Solay etip balanin` o`siwi ha`m miyinin` rawajlanawi ha`m bala o`mirinn` da`stlepki kunlerinen baslanawi kerek bolg`an ta`lim hm ta`rbiya na`tiyjesinde payda boladi.

Bir jasqa kirgen bala ta`rbiyasindag`i za`rurli waziypalar to`mendegilerden ibarat.

1. Balanin` jasi ha`m fizikaliq jag`dayina sa`ykes keliwshi kun ta`rtibi. Ha`r bir oyaniw ha`m uyiqlaw da`wirinin` dawamlilig`in, olardin` almasiwindag`i belgili izbe-izlikti saqlaw.
2. Balanin`ha`rta`repleme fizikaliq rawajlaniwinin`, den-sawlig`in saqlaw ha`m qorg`aw, olardin` ha`reketlerin rawajlandiriw. Statikaliq ha`m lokomotorli funktsiyalar, basti tuta biliw, jatqan halda aylaniw, embeklew, otiriw, turiw, juriw, predmetler menen ha`reketlerin ta`miyinlew.
3. Predmetli iskerligin qa`liplestiriw. Aktivlikti tallaw, ko`rip ha`m esitip shamalawdi qarim-qatnasig`in o`siriw.
4. Balalardi juwap emotsional` reaksiyalarin o`siriw, olardi so`zlerge tusiniudi uyretiwi, aktiv so`ylewge tayarlawshi basqishin rawajlandiriw.
5. A`dep-ikramli is-ha`reket, unamli a`det, jaqinlarina ha`m balalarg`a jaqsi qarim-qatnasta boliw ushin jag`day jaratiw.

Balalardi ha`r ta`repleme ta`rbiyalaw waziypalarinkompleksli turde a`melge asirip bariw, ha`r bir balanin` jeke o`zgesheligin esapqa aliw, esltiw aktivligin, ha`r turli dawislarg`a, ulkenlerdin` qosiq aytiwina, oyinshiqtin` dawisina qulaq saliw, uqiylilig`inin` rawajlaniwin ta`miyinlew balalarda emotsional` juwap reaksiyasın artadı. Balani uzaqqa sozilg`an oyaw bolıw da`wirinen esitiw organına kushli ta`sir etiwshi oyınların` ko`beyip ketiwine jol qoymaw kerek.

Balanin` unamli emotsional psixologiyaliq jag`dayi, do`gerek-a`tirapti aktiv qabil etiwı-bul o`z waqtında ha`m toliq bolg`an uyqi ha`m awqatlaniwg`a, oyaw waqtinın duris sho`lkemlestiriliwine baylanisli. Aktiv oyaw bolıw waqtinın` dawamlilig`i bo`beklik da`wirindegi 20-30 minuttan jıl aqirına kelip 3 saatqa jetedi. Eger kun ta`rtibi duris duzilgen bolsa, balalar awqatlaniw waqtında oyanadı. Ol son` da`rriw awqatlaniwi kerek. Balani o`zine tiyisli bolg`an awqatti ishtey menen jeydi. Awqatlaniw waqtında kol ha`m betler taza bolıwi kerek. Bir jasqa kelip balani stoldan kesen alıp, kolda uslap o`z betinshe ishiwge uyretiwi kerek.

Awqatlaniw, kiyiniw, juwindiriw protsessinde predmetlerdin` ta`rbiyashi ha`m bala ta`repinen orinlanatug`in ha`reketlerdin` atin qayta-qayta aytiw,

soʻzlerdi taʼkirarlawgʻa uyretiw barisinda balalardinʼ tili oʻsip baradi. Soʻz jaʼrdeminde balaninʼ is haʼreketi shoʼlkemlestirledi haʼm balalardi bul protsesske aktiv awqatlaniw, kiyiniw, juwiniw, shomiliw, gimnastikaga aktiv qatnasiqqa taʼrbiyalaydi. Bunda enʼ zaʼrurli naʼrse kun taʼrtibine kiretugʻin ilajlardi aʼmelge asiriwda izbe-izlikti saqlaw bolip tabiladi.

Balalar baqshasininʼ pedagogikaliq protsesste taʼlim zaʼruʼr aʼhmiyetke iye haʼm ol kuʼndelik oʻmirde, oyinda, miynette, shinigʻiwlar arqali aʼmelge asiriladi. Shinigʻiwlarda taʼlim haʼm taʼrbiya waziypalari sheshiledi. Balalar doʻgerek-aʼtiraptagʻi oʻmir haʼm taʼbiyat penen tanisiw, tilin oʻsiriw haʼm sawat uʼyreniw, matematika, fizikaliq maʼdeniyat, suʼwretlew iskerligi, muzika boyinsha enʼ aʼpiwayi saʼwleler haʼm bilimlerdi, uqip haʼm koʼnlikpeler sistemasin iyelep aladi. Balalar iyelep aliwlari kerek bolgʻan bilim, uqip haʼm koʼnlikpeler balalar baqshasi daʼsturinde belgilep berildgen bolip, ol balalardinʼ uliwma rawajlaniwinda haʼm olardi mektep taʼlimine tayarlawda zarur aʼhmiyetke iye. Shinigʻiwlardi taʼlim beriw didaktika printsiplari tiykarinda balalardinʼ jas haʼm oʻzine say oʻzgesheliklerin esapqa alip belgili izbe-izlikte alip bariladi, mazmuni aʼsten kuramalasip bariladi. Naʼtiyjede ol rawajlandiriwshi haʼm taʼrbiyalawshi oʻzgeshelikke iye boladi.

Taʼlim formasi degende taʼlim beriwshi pedagog haʼm balalardinʼ arnawli shoʼlkemlestirilgen xizmeti tuʼsiniledi haʼm kuʼn taʼrtibinde maʼlim bir waqit oʻtkeriledi.

Taʼlim formasi balalar sani, pedagog haʼm balalar ortasindagi oʻz-ara taʼsir oʻzgesheligine, oʻtkeriw jayina, soninʼ menen birge kuʼn taʼrtibinde iyellegen ornina qarap bir-birinen pariqliq qiladi.

Balalar baqshasinda taʼlimninʼ frontal (uliwma), toparliq haʼm jeke taʼrtiptegi formalarinan paydalaniladi. Bunnan tisqari, balalargʻa taʼlim beriw jumislari ekskursiya, didaktikaliq oyunlar arqali, kuʼn dawaminda balalardinʼ shinigiwdan tis haʼm qiyli xizmetlerinde, olardinʼ oyunlarina basshiliq kiliw protsessinde haʼm sogan uksaslarda amelge asirip bariladi.

Shinig`iw balalar baqshasinda balalarga ta`lim beriwdin` tiykarg`i formasi. Shinig`iw-pedagogtin` balalardi kerekli bilim ha`m epliliklerden frontal halda xabardar qiliw. Ta`rbiyashi balalarg`a ta`lim beriwdi ku`n dawaminda a`melge asiradi: olardin` bilimlerin bayitadi, ma`deniy-gigienaliq, quliq ma`deniyati, soylesiwi, tili, sanaq-esap ha`reketleri siyaqli ha`r tu`rli eplilik ha`m ko`nikpelerdi qa`liplestirip baradi. Biraq ta`lim beriwde bas roldi shinig`iw iyelleydi. Shinig`iwlar balalar baqshasinda ta`limdi sho`lkemlestiriw formasi. Ol mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalar ushin ma`jburiy: onda da`stu`r mazmuni belgilep berilgen, ku`n ta`rtibinde og`an ma`lim orin ha`m waqit ajratilg`an. Shinig`iw ta`rbiyashi basshilig`inda o`tkeriledi, ta`rbiyashi shinigiwda balalardi jan`a bilimlerden xabardar qiladi, balalar iyellep algan bilimlerin aniqlap bekkemleydi, balalardin` a`meliy shinig`iwlarin sho`lkemlestiredi. Oqiw materialinin` mazmuni a`ste-seykin quramalastirip bariladi.

Shinig`iw balalardi mektepke tayarlawda u`lken a`hmiyetke iye. Shinigiw jaqsi sho`lkemlestirilgen bolip qaladi. Olarda turaqli emes diqqat, erkti, diqqatti tarta aliw siyaqli qa`biletler rawajlanadi. Izbe-izlik menen ta`lim beriw na`tiyjesinde bilimge qizig`iwlari rawajlana baradi.

Balalarg`a bilim beriwde ja`ma`a`t usilinda alip bariw u`lken a`hmiyetke iye : birgeliktegi xizmette balalar bir birlerine aktiv ta`sir etedi, o`z qizig`iwi, tapqirlig`i ko`riniw mumkinshiligi tuwiladi. Balalar aldina uliwma zor beriwdi talap etiwshi waziypa qoyilg`anda birgelikte qayg`iradi, ja`ma`a`tshilik sezimi qaliplesedi. Ekskursiyalar, su`wret qirqip jabistiriw, quriw-jasaw jumislarin birgelikte orinlaw, uliwma oyinlardi oynaw, ko`rkem shigarmalardi esitiw, okiwda payda bolg`an birgeliktegi keshirmeler balalardin` birlesken dosliq ja`ma`a`tin jaratiwga ja`rdem beredi, birge islew, jasawga uyretdi. Shinig`iwda ta`lim beriw arqali balalarda mekteptegi oqiwg`a qizig`iw ta`rbiyalanadi, juwaprkershilik sezimi, o`zin tuta aliw, miynet kiliwg`a umtiliw a`deti, tapsirilgan jumisti orinlaw siyaqli siyaqli toliq sipatlar payda qilinadi.

Balalardi mektep ta'limine psixologiyaliq ta'repinen tayarlawdi olardin' baslawish klasslarda da'stu'r materialdi jaqsi o'zlestirip aliwlarin ta'miyinlewshi bilim ham ko'nikpeler shinigiwlar protsessinde payda kilinadi.

Shinig'iwlarda balalarda mustaqil pikir ju'ritiw eplilik payda kilinadi, ta'rbiyashilarg'a qulaq saliw, olardin' pikirine iyiriw, gu'rriw qilinip atirgan wakiyadagi tiykargi ideyalardi ajiratip aliw, qisqasha uliwmalastiriw siyaqli ko'nikpelerdi rawajlantiriw'g'a u'iken itibar beriledi.

Tayarlaw toparlarinda shinig'iwlar arqali balalarda qizigiwshanliq ha'm o'zbetinshellik, bilimge qizig'iwshanliq, aktiv oylaw, salistiriw, uliwmalastiriw, juwmaqlar shigariw siyaqli ko'nikpeler ta'rbiyabariladi. Balalarda baqlawshiliq, juwapkershilik sezimi rawajlanip bariladi, olarda miynet qiliw ko'nikpesi ha'm qa'lewi ta'rbiyalanadi. Balalardi o'zbetinshelikke u'yretiw jumisi sistemali a'melge asirip bariladi.

Balalar baqshasinda kishkintaylardi do'gerek-a'tiraptag'i turmis ta'biyat menen tanistiriw, olardin' tilin, en' a'piwayi matematikaliq tu'siniklerin o'stiriw shinigiwlari, muzika shinigiwlari, su'wretlew o'ner shinigiwlari, quriw-jasaw , fizikaliq ta'rbiya shinigiwlari alip bariladi.

Erte jastag'i balalar menen alip barilatug'in shinigiwlar u'iken jastag'i kisilerdin' ha'r bir bala menen jobali ra'wishte qarim-qatnasta boliwdan ibarat bolip, bul shinig'iwlarin' maqseti balalardin' tili ha'm ha'reketin rawajlantirip bariw ; bul balalardi shinigiwlarga tayarlaw basqishi ; go'dekler iqtiyariy diqqat osip bargan sayin bunday shinigiwlar bir neshe bala menen, keyinshelik pu'tin topar balalar menen birge alip bariladi.

Shinigiwlarda ta'lim beriw balalardan aqiliy ha'm fizikaliq zor beriwdi talap etedi, yag'niy bul balanin' aktiv xizmeti menen baylanisli bolip, bala ma'lim na'tiyjege erisiw ushin umtiladi, bul baladan uzaq dawamli iqtiyariy diqqatti talap etedi. Sonin' ushin shinigiwg'a tayarlaniwda balalar jasin, mu'mkinshiligin itibarga aliw za'ru'r : shinigiwdin' waqitan, ku'n ta'rtibindegi ornin, da'stu'rdin' ha'r qiyli bo'limlerin tuwri almastirip turiwdi aldindan oylap, aniq belgilep aliwi za'ru'r.

Shinig`iwlardi ku`nnin` birinshi yariminda o`tkeriw maqsetke muwapiq, birinshiden, bala azang`i saatlarda aqiliy waziypani jaqsi orinlay aladi, xana ta`biygiy jaqtılıq penen jaqsi ta`miyinlengen boladi.

Ha`r bir jas toprada neshe ret shinig`iw o`tkeriliwi, onin` mazmuni ha`m ha`r bir shinigiw jas toparlari boyinsha neshe minut dawam etiwı balalar baqshasi ta`rbiya da`stu`rinde olardin` jas o`zgesheliklerin itibarga algan halda belgilep berilgen.

Birinshi kishi toparada shinig`iw balalardi eki toparga bolip o`tileği. Toparlardagi balalar sani ba`rqulla bir qiyli boladi. Shinig`iw keştesin du`zgende ha`ptede balalardin` jumis qa`bileti joqarıraq bolatug`in ku`n tanlanadi. Ma`limki, ha`ptenin` ortalarında (siyshembi, sa`rshembi, piyshembi) balalardin` jumis qa`bileti joqari bolar eken, bul ku`nlerge balalardin` aktiv xizmetin talap etiwshi quramalıraq shinig`iw tanlanadi (elemnetar matermatika, tildi rawajlantiriw, sawatga u`yretiw ha`m t.b.). Keste du`zgende bul shinig`iwlardi birinshi qoyiw kerek, balalardan ko`p ha`reket qiliwdi, sezimlik nagruzkanı talap etiwshi shinig`iwlardi (muzika, fizikaliq ta`rbiya, su`wretlew xizmeti) ekinshi kilip qoyiladi.

Balalar o`zlestirip alatug`in bilimler mazmuni ta`rbiyalawshi boliwi kerek. Baqsha da`stu`ri mektepke shekemgi ta`rbiya jasındag`i balalarda ta`rbiya jasındag`i balalarda ta`biyat haqqındag`i bilimlerdi (bular ta`biyatg`a muxabbat oyatadi, o`simlikler ha`m haywanlarg`a g`amxorlıq menen qaraw sezimin ta`rbiyalaydi), payda qiliwdi na`zerde tutadi, bilimlerdi o`zlestirip aliw tiykarında balalarda janajan qalasına, o`z watanına, xalqına muxabbat, ulli kisilerge muxabbat ha`m hu`rmet, o`lkenin` sotsial turmisına qizig`iw payda boladi. Mektepke shekemgi ta`rbiya jasındag`i balalarda sotsial qubilislar, waqiyalar tuwrisında uliwmalasqan oylawlar payda boladi. Misali, qon`si o`lkelerdegi balalardin` turmisi, a`piwayi kisilerdin` miyneti, baska xaliqlardin` turmisi ha`m dosligi haqqındagi da`slepki bilimler tiykarında watan tuwrisındag`i da`slepki oylawlar payda boladi. Ta`rbiyashi jana shinig`iwlardin` mazmunin belgiler eken, olar ol

yaki bul shinig`iwlarda o`zlestirilgen bilimler menen qanday baylanisin oylap ko`redi.

Misali, aspaz, kitapxanashi menen oqitiwshinin' miyneti haqqindagi mag`liwmatlar sistemasinin bir bo`legi. Pochtadagi tu`rli xizmetkerler miyneti haqqindagi bilimler sistemasin` bir bo`legi. Miynetin` sotsial xarakteri, ma`nisin tu`siniw ushin bala sogan uqsas ko`pten-ko`p miynet tu`rleri menen tanisiwi tiyis.

Shinig`iwdin` tu`rleri. Didaktikalıq maksetine ko`re shinigiwlar tomendegi tu`rlerge bo`linedi : balalarga jana bilim beriwshi shinig`iwlar, balalardin` iyellegen bilimlerin bekkemlewshi ha`m sistemaga saliwshi shinig`iwlar, balalardin` bilimin tekseriwshi-sinawshi shinig`iwlar, kompleks shinig`iwlar.

**Balalarg`a jan`a bilim beriwshi shinig`iwlardi** o`tkeriwden maqset-olardi jan`a bilimlerden xabardar qiliw, do`gerek-a`tiraptagi na`rse ha`m buyimlar, waqiyalar tuwrisindag`i bilimlerdi aniqlaw ha`m ken`eytiriw. Bunday shinig`iwlarg`a jan`a ob`ektti baqlaw, gu`rrin` qilip beriw ha`m baskalar kiredi. Usi shinig`iwlar ha`mme jas toparlarında o`tkeriledi.

Balalardin` toplag`an bilim ha`m ta`jiriybelerin bekkemlewshi ha`m sistemaga saliwshi shinig`iwlar. Onnan go`zlengen tiykargi makset qabil etilip atirgan na`rselerdi an`lap aliw ha`m da`slepki uliwmalastiriw. Bunin` ushin tanis ob`ekt baqlanadi, eki na`rse salistiriladi (xana o`simlikleri, terekler, haywanlar), didaktikalıq oyınlar, sa`wbetler o`tkeriledi. Bunday shinig`iwdi o`tkeriw arqali ta`rbiyashi balalar nenii jaqsi o`zlestirip algan-ol, ne jaqsi o`zlestirilmegenin bilip aladi. Ta`rbiyashi shinig`iw protsessinde balalardin` bilimin jana na`rseler detallar menen bayitip baradi.

Balalardin` bilimin sinawshi shinig`iwlar. Bunday shinig`iwlardan maqset ta`rbiyashi balalar da`stu`r boyinsha o`zlestiriliwi tiyis bolg`an bilim ha`m ko`nikpelerdi o`zlestirip aladi- joqma, soni bilip aladi ha`m o`zinin` bolajaq jumis mazmuni, metodin belgileydi. Shinig`iwdi tarbiyashi o`z qa`lewi menen kvartal, yarim jil ha`m jildin` aqirida, sonin` menen birge baqsha baslig`i ha`m metodisttin` iltamasına ko`re o`tkeriwı mu`mkin.

**Kompleks shinig`iwlar** balalar baqshasi ta`jiriybesinde ken` tarqalg`an bolip, bunday shinig`iwlarda balalarg`a jan`a bilim beriledi, iyelegen bilimler bekkemlenedi ha`m qaytalanadi, sistemaga salinadi, alg`an bilim ha`m ko`nikpelerin a`melde qollawg`a u`yretiledi. Balalar baqshasinda su`wretlew xizmet konstruktsiyalaw, do`gerek-a`tiraptagi sotsial turmis ha`m ta`biyat menen tanistiriw, tildi o`stiriw, sawat u`yretiw, en` a`piwayi matematikaliq tu`siniklerdi rawajlandiriw, muzika ha`m fizikaliq ta`rbiya shinig`iwlari o`tkeriledi. Shinig`iwda tuwri tayarliq ko`rilip, uyimlasqan halda o`tkerilgende, balalar aldin`g`i ma`lim aqiliy waziypa qoyilgan ta`g`dirde, olardin` pikirlew xizmeti rawajlanadi. Aqiliy waziypalardin` birilgi ha`m belgili qiyinshiliq balalardi uyimlastiradi ha`m olardin` diqqatin ma`lim ta`repke bag`darlaydi. En` aldi menen balanin` aqiliy waziypani sheshiw jolindagi qiyinshiliq`ti jen`iw mu`mkinshiligi tuwiladi, na`tiyjede ballada xizmetine qizig`iw oyanadi, ol ko`nikpeni iyellew ushin mustaqil umtiladi, oylaydi ha`m waziypani orinlaw ushin paqim-parasatin iske saladı.

Nusqa aliw ta`rzindegi waziypani orinlaw na`tiyjesinde bala ta`rbiyashinin` ko`rsetpesi, u`lgisine karap eplilik ha`m ko`nikpelerdi u`yrenedi. Bul balalardin` a`meliy ha`m aqiliy xizmetin usilların iyellep aliwlari ushin za`ru`r. Balalar qa`lemdi, qil qa`lemdi, qayshini uslawdi, su`wret siziw, na`rse siziw, salistiriw, uliwmalastiriw, abstraktsiyalawdi u`yrenedi. Ta`rbiyashi bir na`rseni qaytalay beriwge jol qoymasligi kerek.

**Shinig`iwdin` du`zilisi.** Shinigiw to`mendegi du`ziliske iye : balalardi uyimlastiriw, tiykarg`i bo`lek, juwmaqlawshi bo`lek.

Balalar shinig`iwg`a qizig`ip qatnasiwlari ha`m onnan aktiv qatnasiwlari ushin onin` mazmuni ha`m metodikasi jaqsilap puxta oylap aliniwi kerek. Balalar oqiw xizmetin qanshelli puxta iyellep alsa, ta`rbiyashini itibar menen tin`lap, oyinnan shinig`iwg`a an`satliq menen o`tedi.

Ta`rbiyashi balalardi jiynap, olardin` shinig`iwg`a tayarligin tekseredi: sirtki ko`rinisi, jay-jayina tuwri otirg`nalig`i, diqqatti toplanligin sinap ko`redi.

Shinigiw tabisli o`tiwi ushin balalar aldinda turgan xizmetke kizig`iw oyatiwi, buning` ushin balalardin` jasi, qizig`iwi, xizmetine ta`n ha`r qiyli usillardi qollawi kerek.

Kishi topar balalarinda shinig`iwg`a qizig`iw oyatiw ushin balalardi qiziqtiratug`in mazmundag`i, ku`tilmegen, jumbaqli usillardan paydalanadi. «Qulaq salin`lar-shi kim esik qag`ip atir !. Bul quwirshaq biznikine miymanga kelibdi», - dep shinig`iwdi baslap mu`mkin. Balalardin` na`rseler ha`m olardin` nege isletiliwi tuwrisindag`i tu`siniklerin ta`rtipke saliwshi shinig`iw mine sonday baslanadi.

U`lken toparlarda qanday shinig`iw boliwin ta`rbiyashi balalarg`a aldinnan aytip qoyadi. Bul balalardin` bolajaq shinigiwg`a qizig`iw arttiradi. Misali, G`a`rsezsizlik maydanina ekskursiyag`a bariwdi balalarg`a bir ha`pte aldin aytip o`tedi ha`m olarg`a su`wretlerdi ko`riwdi, ata-anasi menen seyil qilgnada nelerdi ko`rgenin eslew soroladi. Balalar bul kundi zor qizig`iw menen ku`tedi.

U`lken ha`m tayarlaw toparlarindag`i balalar shinig`iwdin` za`ru`rligi ha`m ma`jbu`riyligin tu`siniwleri, og`an sanali ra`wishte tayarlaniwleri za`ru`r.

Tiykargi bo`lek. Shinig`iwda balalarg`a jana bilim beriledi, tapsirmani orinlaw ju`zesinen jol-joriq ko`rsetiledi, kiynalgan balalarga ja`rdem beriledi. Balalar menen bolatugin ja`ma`a`tshilik mu`na`sibetlerin ayriqsha mu`na`sibet menen qosip alip bariladi. Tapsirmani orinlawdi ha`mme balalar isley aliwlari ushin ta`rbiyashi ha`r qiyli metod ha`m usillardi qollaydi.

Shinig`iwdin` baslaniwinan balalardin` diqqatin sho`lkemlestire biliwi kerek. Bul balalar aldina qoyilg`an aqiliy waziypaga baylanisli. Balalarg`a qanday jumislar alip bariw tiyisligi ko`rsetiledi ha`m tu`sindiriledi, olardi ayrim balalarg`a ayriqsha qaytalaw sha`rt emes, ba`lki hamme balalardi itibar menen esitip o`tiriwga u`yretiw kerek. Za`ru`rlik tuwilsa qaytalaw mu`mkin.

Baqshadag`i balalar oqiwi, jaziw bilmegenligi ushin o`tilgen materialdi qaytarip bekkemley almaydi, sonin` ushin balalarga berilgen bilimdi bekkemlew ushin ta`rbiyashi kaytalaw ha`m shiniqitiw usillaridan paydalanadi. Mexanikalik qaytariw, yadlatiwdan qashiw kerek, an`lap alinmagan material tez esten shig`adi.

Qaytariw, shiniqtiriwda ta`rbiyashi pikirlerdi toltirip, ta`rtipke salip baradi, bul balalarda bilimge qizigiw oyatadi ham usi narse tuwrisindag`i oylaw ha`m tu`siniklerdit teren`lestiredi. Shinigiwdi da`stu`r ma`kset ha`m balalar jasina qarap bekkemlewdir har qiyli usillari qollaniladi.

Balalar o`zlestirip aliwi ha`m juwap qiliwi kerek bolg`an material so`z arqali a`melge asiriladi. Sonin` ushin ol yaki bul jumisti ornildawda balalardan oni qanday a`melge asirmaqshi ekenin so`z menen tu`sindirip beriw talap etiledi (misali, san-sanaq u`yretiwde, quriw-jasawda, su`wret sizg`anda qanday ta`rtip menen orinlaniwi, bunin` ushin qanday materialdan paydalaniwdi tu`sindirip beriw talap etiledi).

Bekemlew protsessinde didaktikalik material menen orinlanatug`in shinig`iw aqiliy waziypa o`z ishine alsa, balalarda o`zbetinshilikti ta`rbiyalawda u`lken a`hmiyetke iye boladi.

Misadi, esap-sanaq shinig`iwda balalar sanaw materiali menen o`zleri shinig`iwlardi o`zbetinshe orinlaydi : ta`rbiyashinin` tapirsirmasina qarap na`rseler sanin azaytiriwdi yaki ko`beytiredi. Bunin` ushin oyinshiqlardan ha`m paydalaniw mu`mkin.

Shinig`iw dawaminda pedagog ha`mme balalar aktiv qatnashiwin ha`m jumisti o`z waqtinda puxta a`melge asiriwlarin qadag`alap baradi. Eger shinigiw jeke ta`rtibte alip barilatug`in bolsa (su`wret, ilay ha`m plastilinen na`rseler jasaw, quriw-jasaw, konstruktsiyalaw), balalar jumisti ha`r qiyli waqtinda orinlaganliqlari ushin ta`rbiyashi shinigiw tamamlawina bir neshe minut qalg`anda shinig`iwdi tamamlaw kerekligi tuwrisinda olardi eskertedi.

Shinig`iwdi tamamlap atirip, ta`rbiyashi o`tkerilgen shinig`iwg`a juwmaq jasaydi: orinlag`an jumisti balalar menen birgelikte bahalaydi, balalardin` shinig`iwda qatnasg`anin aytadi, ba`zi kelesi shinig`iwda neler o`tiwlerin aytadi.

Balalardin` oqiw xizmetin jaksi iyellep aliwlari olar bilimin tuwri bahalawg`a baylansli.

Qoyilg`an wazypanin` orinlaniwina qarap baha beriliwi kerek. Balanin` jumisin tuwri bahalap, «tuwri» yaki «natuwri» deyiwi bala ushin a`piwayi maqtawdan qimmatli.

Jumis qanshelik jaqsi taliqlansa, ol balanin` keleshekte jumisti du`zetip aliwina jaqsiraq mu`mkinshilik jaratadi.

Shinig`iwlardan keyin ta`rbiyashi balalardi oying`a mira`t etedi, basqa shinig`iw bolmasa, seyilge tayarlanadi.

Shinig`iwda ta`rbiyashi balalarg`a qoyatug`in talabi olardin` jasi ha`m mu`mkinshiliklerine mas boliwi kerek. Birinshi kishi topar balalarin tarbiyashi qarap turadi. Ta`rbiyashi shinig`iw waqtinda ha`mme balalardin` aktiv qatansiylarina ha`reket qiladi : sorawg`a tuwri juwap beriwleri ko`rsetilgen na`rsenin` atin aytiwlarin, su`wret siziwlarin, na`rse jasawlari ha`m basqalardi baqlaydi.

Eger balalar ekinshi kishi toparg`a jan`a kelgen bolsa. da`slepki 1-2 ha`ptede ta`rbiyashi tek qa`legen balalar menen g`ana shinigiw o`tkeredi : balalar jan`a sharayatti jaqsi o`zlestirip alg`anlarinan keyin ha`mme balalar menen shinigiw o`tkeriledi.

Da`slepki shinig`iwlarda ta`rbiyashi balalardi topar xanasi, quwirshaq ha`m oyinshiqqlar menen tanistaridi. Quwirshaqlar ja`rdeminde shinigiw o`tkeredi. Ta`rbiyashi en` aldi menen balalarda shinigiwg`a qizig`iw oyatadi, keyin shinig`iwdin` ha`mme ushin ma`jburiy ekenligin a`ste-seykin balalar sanasina sin`dirip baradi.

A`ste shinig`iw balalar minezine maslap kuramalastirip bariladi. Olar shinig`iw waqtinda qag`iydalardi iyellep aladi tuwri o`tiriw, shalg`imasliq, ta`rbiyashi ha`m ortaqlarin diqqat menen esitiw, ta`rbiyashi sorag`anda g`ana juwap bergende orninnan turiw, kerek bolsa stoldin` aldina bariw ha`m baskalardi u`yrenedi.

U`lken balalar o`zlerin tez sho`lkemlestire biliwleri tiyis : bir xizmetten ekinshi xizmetke an`satliq menen o`tiwleri, shinig`iw waqtinda jumis jaylarin taza saqlawlari. Su`wretke qarap sizilg`anda ko`rsetkishten paydalaniwlari, juwap

bergende gawdelerin tuwri tutip turiwlari, tilleri tu`sinikli boliwi, jeterli da`rejede ba`lent dawista so`ylewleri, toliq juwap beriwleri, shinig`iwdan keyin o`z jumis jaylarin jiynastirip qoyiwlari kerek.

Shinig`iw waqtinda talapti orinlaw a`dep-ikramliliq normasina aylanip qaliwi kerek. Bul eki na`rse tiykarinda qa`liplesedi, birinshisi ta`rbiyashinin` abroyina tiykarlansa, ekinshi ma`lim talaptin rawajlaniwi menen (oqip aliw ha`m orinlaw ushin esitiw kerek, qiziqarli orinlaw za`ru`r) a`melge asiriladi. Sirttan qarag`anda balalar qulqinda hesh qanday pariqlik ko`rinmeydi- bul a`tetegi ta`rtipke boysiniwdin` na`tiyjesi, ekinshiden, bul oqiw xizmeti rawajlang`nalig`inin` belgisi, ta`limnin` ta`siri.

Shinig`iwda a`dep-ikramliliq qag`iydalarina a`mel qiliw balalardi mektepke tayarlawda u`lken a`hmiyetke iye bolip, mektep ta`limine ma`dengiy tayarliqtin` sezimlik-a`dep-ikramliliq bo`legi esaplanadi.

Shinig`iwdin` sipati ha`m onin` na`tiyjesi ta`rbiyashinin` og`an qanday tayarliq ko`rgenine baylanisli. Shinigiwg`a tayarlaniw mazmunina to`mendegiler kiredi: shinigiwdi rejelestiriw, kerekli u`skenelerdi tayarlap qoyiw, balalardi shinig`iwg`a tayarlaw.

Ta`rbiyashi bir bo`liminen bir emes, ba`lki pu`tin bir shinig`iwlar sistemasin rejeleshtirgende g`ana ma`lim na`tiyjege erisiwi mu`mkin. Misali : «Kiyim qanday tigeledi?» temasin rejelestiriwde bir qansha shinig`iwlardi belgilep shigadi : kiyimdi qanday tigiw tuwrisinda so`yleydi ha`m tigiw ushin kerekli na`rselerdi ko`rsetedi, jaqiniraqtag`i atel`ege ekskursiyag`a bariladi, gezlemeler tuwrisinda sa`wbet o`tkeriledi. Birinshi shinig`iwda balalardin` tigiw ha`m kiyiw tuwrisindag`i bilimlari aniqlanadi, balalar tigiw mashinasi ha`m tigiw ushin kerek bolatug`in basqa a`sbaplar menen tanisadi : ta`rbiyashi balalarg`a olardi ko`rsetip, so`ylep beredi, tigiw protsessin ko`rsetedi.

Ekinshi shinigiwda balalar atel`edag`i a`sbap-anjamlardi, tigiwshilerdin` jumis protsessin baqlaydi, texnikaliq maslamalar (elektr tigiw mashinalari, utyukleytug`in mexanikaliq presslar, elektr qayshilar) menen tanishadi ha`m qanday kiyimler tigiliwin bilip aladi.

U`shinshi shinig`iwda balalar ha`r qiyli materialdan tigilgen kiyimler menen tanisip, olardi bir-birinen pariqlawg`a u`yretiledi.

Sunday qilip, ta`rbiyashi ha`r bir shinig`iw mazmunin konkretlestiredi. Orinlaw usillarin tan`laydi, bunda a`lbette balalardin` jasi ha`m mu`mkinshilikleri itibarg`a alinadi.

Ba`zi bir shinig`iwlarg`a aldinnan tayarliq ko`riledi ha`m sa`wlelendiriledi. Misali, «Bizin` bayram» degen temadag`i su`wret shinig`iwlarinan aldin balalar menen bayram ruwxinda bezetilgen ko`shelerge seyil uyimlastiriw, su`wretlerdi ko`riw,televidenie arqali ko`rsetilgen bayram esittiriwleri boyinsha sa`wbet o`tkeriw mu`mkin. Tayarliq jumislari balalardin` shinig`iwg`a sezimlik tayarlig`in ta`miyinleydi. Ta`rbiyashi shinig`iwdin` bariwin aniq oylap ko`redi. Og`an ajiratilg`an waqittan na`tiyjeli paydalaniwg`a umtiladi.

Misali, joqarida aytip o`tilgen «Kiyim qanday tigiledi?» temasina mas birinshi shinig`iwdin` bariwi to`mendegishe boliwi mu`mkin : pedagog balalarg`a bir-birlerinin` kiyim-baslarin ko`zden keshiriw ha`m bul haqqinda soylep beriwdi mira`t qiladi. Eger 3-4 baladan soralsa, bug`an 3-4 minut kerek boladi. Keyin ta`rbiyashi : «Kiyimlerin`izdi kim tigip bergen?», «Tigiw ushin qanday buyimlar kerek? » degen sorawlardi beredi. Bul sorawlarg`a juwap beriwi ha`m 3-4 minut waqitti aladi. Sonnan keyin balalarg`a gezleme, u`lgi, qayshi, santimetr, iyne, tigiw mashinasin ko`zden keshiriw ha`m bir buyimnin` waziypasin so`ylep beriwi soraladi. Bug`an 8-10 minut waqit ketedi. Usi shinig`iwdin o`zinde ta`rbiyashi quwirshaq kiyim tigiwdin` ayrim protsesslerin, u`lgi boyinsha fartuktti piship aliw, tigiw mashinasinda kiseni tigiw, qolda ilgeklerdi tigiw ha`m tigiwdegizlik haqqinda so`ylep beriwi kerek. Bunday shinig`iw 20-25 minut da wam etedi.

Shinig`iwg`a tayarliq ko`riwde ta`rbiyashi tiyisli metodikaliq a`debiyatlardan paydalanadi. Quramali shinig`iwlarg`a tayarlaniw konskpekt du`ziwdi taqaza etedi. Onda shinig`iwlarg`a mazmuni (ta`lim ha`m ta`rbiyaliq waziypalar), tayarlaniwi kerek bolg`an u`skeneler, balalar menen alip barilatug`in da`slepki jumislari (eger bug`an za`ru`rlik bolsa) shinig`iwdin` bariwi ha`m ta`rbiyashi paydalanatug`in metodikaliq usillar ko`rsetiledi. Shinig`iw protsessin bayan etip jaziwda

shinig`iwdin` basi ha`m aqirinda (juwmaq shig`ariw ha`m keyingi xizmet tu`rine o`tedi) balalardi uyimlastiriwdi ayriqsha ajratip ko`rsetip kerek.

Shinig`iu` tabisli o`tiwi ushin u`skeneleri o`z waqtinda tayarlaw za`ru`r. Olardi tanlaw shinig`iwdin` mazmunina ha`m ta`rbiyashi belgilengen metodikalıq usillarga baylanisli.

A`dette metodika kabinetinde «Balalar baqshasında ta`lim-ta`rbiya da`stu`ri»nin` hamme bo`limleri boyınsha metodikalıq qollanbalar boladi. Jetispegenin ta`rbiyashi o`zi tayarlaydi. ba`zi bul jumisqa u`lken ha`m tayarlaw toparlari balalarin` shaqiradi. Shinig`iw ushin kerekli materiallardı bir kun aoldin tayarlaydi, onin` buziq emesligin, didaktikalıq materiallar ha`mme balalar ushin jeterli ekenligin tekseredi.

Eger ta`rbiyashi ekskursiya o`tkeretug`in bolsa, ol aldinnan ekskursiya o`tkeriletug`in jayg`a barip keliwi ushin ob`ekt tanlawi, balalardi qanday jaylastiriwdi oylap qoyiwg`a, en` jaqin ha`m qa`wipsiz marshruti tanlaw kerek. Mayda sanaq materialı, su`wret shinig`iwi, applikatsiya, quriw-jasaw ushin materiallar, qosiq, ertek tekstleri aldinnan tayarlap qoyiladi. Misali, kishi topar bolalarg`a egiw ha`m na`l o`tkeriwge qizig`iw oyatiw ushin ko`gerip turg`an o`simlikti ko`rsetip kerek. Bunin` ushin aldin jetistiriw za`ru`r.

Na`wbetshiler shinig`iwg`a kerekli u`skenelerdi tayarlaydi, stol, stullardi qolay qilip jaylastiradi, qollaniwi ha`m materiallarına qarap qoyip shig`adi. Fizikalıq ta`rbiya ha`m muzika shinig`iwlarinan aldin balalar ayaq-kiyimlerin almastiradi, sport formasin kiyedi.

Shinig`iwlarda ta`rbiyashnin` jetekshilik roli ha`m oni o`tkeriwge tayarlig`i. Ta`rbiyashi balalar baqshasında tiykarg`i shaxs esaplanadi. Pu`tin ideyalıq-ta`rbiyalıq jumislardin` sipati keleshek a`wladtin` ta`rbiyalang`alıq ha`m biliw da`rejesi ta`rbiyashinin` ideyalıq-siyasiy ha`m ilimiy-pedagogikalıq tayarlig`ina, juwapkershilik szimine, pedagogikalıq sheberligine ha`m jumisqa bolg`an do`retiwshilik mu`na`sibetine baylanisli.

Balanin` oqiw xizmetine bolg`an mu`na`sibeti ko`birek onin` ta`rbiyashi shaxsına mu`na`sibeti menen belgilenedi.

Ta`rbiyashinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerin-onin` joqari ka`sip sheberligi. En` za`ru`rlisi-balanin` psixologiyasin, jasi ha`m o`zine ta`n psixologiyaliq-fiziologiyaliq o`zgesheliklerin biliw.

Balar baqshasi da`stu`ri balalardin` jasin, fizikaliq ha`m psixologiyaliq o`zgesheliklerin esapka alip du`zilgen menen ha`r bir baladag`i ayriqsha psixologiyaliq o`zgesheliginin` qay waqitta qanday ko`riniwin aldinnan ko`re almaydi, bul jumis da`stu`rde jaqsi tayarlang`an ta`rbishinin` moynina ju`klenedi.

Ta`rbiyashi o`z toparindag`i ha`r bir balanin` fizikaliq ta`repinen jaqsi rawajlaniwi, onin` joqari nerv xizmeti jaksi islewi, sonin` ushin aqiliy, a`dep-ikramliliq, miynet, estetikaliq ta`repinen normal ta`rbiyalaniwi ushin sha`rt-sharayat jaratadi. Ta`rbiyashi ha`r bir baladag`i o`zine ta`n o`zgeshelikler in jaqsi bilgen halda ondag`i o`zine ta`n o`zgesheliklerin (ziyanli bolsa) jog`alta barip, balag`a qolay talap qoyadi.

Ta`rbiyashi ha`r bir balanin` keleshekte haqiqiy insan boliwina ja`rdem беретug`in sipatlarin ha`m mu`mkinshiligin rawajlantiriwi tiyis. Mektepke shekemgi ta`rbiya jasi da`wirinde ta`rbiyashqnqn` balag`a shaxsiy ta`siri ju`da` u`lken boladi. Bul da`wirdegi ha`r ta`sir balanin` esinde bir o`mirge saqlanip qaladi.

Balani tu`sine biliw ha`m onin` ruwxiy du`n`yasina Kire aliw ta`rbiyashidan zor kasip tayarlig`in talap etedi. Bala menen janli mu`na`sibette boliw- pikirler deregi, pedagogikaliq jan`aliqlar, quwanish ha`m ta`shiwishleri, busiz ta`rbiyashinin` do`retiwshilik miynetin oylap bolmaydi.

Shinig`iwda ta`rbiyashi bir hawazdan qural sipatinda paydalaniwi mu`mkin. A`ste, tinish hawaz balaga jaqsiraq ta`sir etiwın pedagog biliwi tiyis. Balag`a qattiraq ha`m qatan` so`ylew mu`mkin, biraq bunda so`z balag`a tinishlantiriwshi ta`sir etiwı tiyis.

Ta`rbiyashi tiykarinan balanin` normal psixologiyaliq rawajlaniwi tiykari bolg`an fizikaliq rawajlaniwına ayriqshma itibar beriwi tiyis.

Balanin` ko`p ha`reketlerin o`tirip orinlawı ha`m gewde du`zilisınin` natuwri o`siwine alip keledi. Sonin` ushing xizmet tu`rlerin almastirip bariw muwapiq..

Ja`ne balanin` normal rawajlaniwi ushin ba`rqulla tinish, quwnaq ortalıqtı sho`lkemlestiriw tiyis. Balanı : «Tezirek juwinin`lar- azang`i awqatqa kesh qalamız», «Oyinshıqtı tezirek jiynastirin`, seyilge yaki shinig`iwg`a kesh qalamız» ha`m basqa dep asıqtiriw kerek emes.

Ta`lim bergende oni sonday sho`lkemlestiriw kerek, har bir aktivislesin ham ha`r biri jaqsi na`tiyjege erisin.

Balalardin` shinig`iwda alg`an bilim ha`m ko`nikpeleri baska xızmet tu`rlerinde qollaniliwi mu`mkin. Balalar alg`an bilimlerin qollay aliwlari olardin` jaksı o`zolestirip alganliginan de rek beredi, yag`niy olar hesh qanday qiyinshılıqlarsız bul bilimlerinen paydalaniwlari mu`mkin. Ta`limnin` a`meliy a`hmiyet`it ha`m sonnan ibarat.

Eger balalar jeterlishe bilim ha`m ko`nikpelerge iye bolsa, olar menen ha`r qiyli shinigiwlar o`tkeriw mu`mkin, bul shinig`iwlarda balalar bar bilimlerinen do`retiwshilik paydalaniwlari, biymalal su`wret siziwlari, birar na`rseni quriw ha`m jasawlari, gu`rrin` qilip beriwleri mumkin. Bul shinigiwlar a`detegi shinig`iwlardan basqasharaq qilip sho`lkemlestiriledi : balalar iqtiyarina ha`r qiyli materiallar beriledi ha`m olar su`wret temasin o`zi belgilew, qurilisın o`zi oylap tabiw, gu`rin du`ziw mu`mkinshligin jaratiladi. Bunday shinig`iwlar da`stu`rdin` ayirim bo`limleri boyınsha ta`limnin` juwmaqlawshi basqishlarında o`tkeriledi.

Balalar alg`an bilimlerinen o`z oyınlarında ken paydalaniladi : su`wret siziw, qirqip aliw, quriw-jasaw salasındag`i ko`nikpelerin qollap za`ru`r u`skenelerdi tayarlaydi, inshaatlar payda etiledi ha`m basqa. Aling`an bilimler tu`rli qiyli oyınların` mazmunında sa`wlelenedi.

Ekskursiya balalarg`a ta`lim beriwdin` arnawli formasi. Shinig`iwdag`i ekskursiyada ha`m da`stu`r mazmunı menen baylanisli ta`lim-ta`rbiya waziypalari qoyiladi ha`m sheshiledi. Shinig`iwda bolg`ani siyaqli ekskursiyada ha`mme balalar qatnasadi. Eger balalar xızmetinin` mazmunı, sho`lkemlestiriw formasi ha`m ta`lim beriw sistemasına ko`re, ekskursiya balalar baqshasında ta`limni sho`lkemlestiriwdin` arnawli formasi. Balalardi ta`biyat menen tanistiriwda ekskursiyadan ken` paydalaniladi. Bunday ekskursiyalar jildin` har qiyli

ma`wsimlerine atizg`a, o`rmang`a, qala balalarina, suw dereklerine uyimlastiriliwi mu`mkin. Balalardi u`lkenlerdin` tu`rli qiyli miyneti, miynet na`tiyjeleri, ha`r qiyli sotsial waqiya ha`m qubilislar menen tanistiriw ushin ekskursiyalar o`tkeriledi.

Ekskursiyadan go`zlengen tiykarg`i maqset balalardin` do`gerek-a`tiraptag`i turmis tuwrisindag`i oylawlar ha`m ta`sirlerdi qa`liplestiriw.

Sog`an ko`re ekskursiyada tiykarinan baqlaw metodinan paydalaniladi. Ekskursiya protsessinde ta`rbiyashi baqlanip atirg`an ob`ekt tuwrisinda balalarga so`ylep beredi, tu`sindiredi.

Ekskursiya waqtinda ba`zi rejelestirilmegen, waqiya, qubilislardi baqlawg`a tuwri kelip qaladi. Sonin` ushin ta`rbiyashi ekskursiyag`a aldinan puxta tayarliq ko`riwi tiyis (balalardin` diqqatin kerekli ob`ektke qarata aliwi, uyimlasqanliq, ta`rtiplilikti saqlawg`a u`yretiwi kerek). Ekskursiya ushin shinig`iwg`a qarag`anda ken`irek, mazmuni o`z ishine alatug`in ta`limiy waziypa belgilenedi. Ekskursiyanin` jayi, du`zilisi, metodi, onnan go`zlengen ta`lim waziypasi mazmunina qarap belgilenedi. Ekskursiyag`a tayarlaniwda onin` jaqin-uzaqliq`i, ekskursiyada balalar jiynaytug`in na`rseler, onin` ushin kerekli a`sbapler, olardi qanday jaylastirip alip bariw aldinnan puxta oylap rejelestirip shig`iladi.

Balalarda ekskursiyag`a qizig`iw oyatiw ushin olarg`a qay jerge ekskursiyag`a bariwlari, onnan go`zlengen maqset tuwrisinda ta`rbiyashi qisqasha so`ylep beredi.

Ekskursiyag`a ta`rbiyashi balalar menen birgelikte tayarliq ko`redi, alip barilatug`in u`skeneler balalar menen birgelikte tanlanadi, jaylastiriladi ha`m kimler nenii alip bariwi belgilenedi, ta`rbiyashi balalarg`a ekskursiyada o`zlerin qanday tutiwlari kerekligin esletedi. Bunday ekskursiyalardi mazmunli sho`lkemlestiriw ha`m uyimlasqanliq menen o`tkeriwde tarbiyashinin` basshiliq roli u`lken a`hmiyetke iye boladi.

Baqlawlardi sho`lkemlestiriwde sonday jay ha`m ob`ektti tanlaw kerek, na`tiyjede balalar baqlanatug`in ob`ekttin` en` za`ru`r o`zgesheligi qore alatug`in boliwlari tiyis. Balalardi baqlanaitug`in na`rseler menen tikkeley baylanisli

bolmag`an sorawlar menen shalg`itmaw, olarg`a qanday basqa waqiyalar haqqında so`yleslik kerek.

Baqlawlar menen baylanisli bolg`an shinigiwlardin` mazmuni a`ste-aqirin quramalasip baradi. Quramali baqlaw ob`ektti tanlanadi, onin` rejesi du`ziledi, qubislardin` jan`a ta`replerine qarap shig`iladi, olar ortasındag`i baylanisliqti biliwge o`tiw belgilenedi.

Baqlawlar tek shinig`iwlarda emes, ba`lki ku`ndelik turmista ham sho`lkemlestiriledi. Olar qisqa mu`ddetli (hawa-rayi, quslar, baliqlar, haywanlar, qatti-ha`reketin baqlaw) ha`m uzaq mu`ddetli (o`simliklerdin` o`siwi, ma`wsimlik qubislardi baqlpaw) boliwi mu`mkin.

Baqshadan tisqarig`a sho`lkemlestiriletug`in ekskursiyalar orta topardan baslap rejelestiriledi. Kishi topar balalari menen ekskursiyalar tiykarinan topar xanasina, baqsha maydanshasina, asqanag`a ha`m sog`an uqsas ob`ektlerge rejelestiriledi ha`m ta`rbiyashinin tikkeley basshilig`ında o`tkeriledi.

2.2. Balalardi mektep ta'limine ha'r ta'repleme tayarlaw jollari.

Balalar mektepke fizikaliq ta'repten tayar boliwi kerek. 6 jasar balanin` anatomik fiziologiyaliq rawajlaniw o`zine ta'n tu'rde keshedi. Bul jasta balalar organizimi tez pa't penen rawajlanadi, salmag'i ayina 150den200ge,boyi bolsa 0 -5sm ge shekem ko'beyedi. 6 jasar balalar tu'rli tezliklerde, tez ha'm jen'il jug'ira aladi. Olar sekiriw, kon`kide ju`giriw, shanada ushiw, seziw siyaqli ha'reketlerdi de biy mashg`ulat bejere aladi. Muzika boyinsha shinig'iwlarda, bul jastag'i balalar ha'r qiyli ritmik ha'm plastik ha'reketlerdi bejeredi. Sonday-aq 6-7 jasli balalar nerv sistimasin bekkemlew, olardi xranik keselliklerden saqlaw, ko'riw ha'm esitiw qa'biyetine ayriqsha itibarberiw, sonday aq omirtqasinin` tuwri rawajlaniwina a'hmiyet beriw ju'da` za'ru'r. U'lkenler usi jastag'i balalar menen is alip barar eken bul jastag'i balalar organizimi ha'm o'sip atirg'anlig'in esapqa aliwlari kerek.

Misali, balani ma`jburlep jaziwg'a u'yretiw, ele barmaq bulshiq etleri tolig'i menen rawajlanbag`anlig'in, olarg'a belgili da'rejede ziyat keltiriwi yamasa oni suliw taza almaslig'i, o`z o`zinen balanin` o`zine bolg`an isenimin yamasa oqiwg'a bolg`an qizig'iwdin` kemeyiwine alip keliwi mu'mkin. Son`g'isi mektepke shekemgi jas da`wirde do`retiwshilik protsesi baslanadi. Do`retiwshilik uqibi, tiykarinan, balalardin` konstruktorliq oyinlarinda, texnikaliq ha'm ko`rkem do`retiwshilikte ko`ridedi. Bul da`wirde arnawli uqiqlardin` birlamshi rawajlaniw ko`zge ko`rine baslaydi. Balanin` aqiliy tayarlig'i ko`binese aqiliy tayarliq degende balanin` belgili bir ko`zqarasi, tiri ta`biyat, ha'm adamlar olardin` miynetleri haqqindag'i bilimlari tu`siniledi. Sol bilimlar mektepke beretug`in bilimge tiykar boliwi mu'mkin, biraq so`ylew baylig'i, belgili is ha'reketlerdi bejere aliw uqibi balanin` mektepke aqiliy tayarlig'inin` tiykarig'i ko`rsetkishi bola almaydi.

Mektep bag`dari balalardan salistira aliw, analizlew, uliwmalastirip aliw, belgili bir sheshimge kele aliw sonday aq jeterli da'rejede rawajlang`an biliw protseslari talap etedi. Misali 6-7 jasar bala ta`biyat haqqinda ayrim ha`diyselerdi

g`ana emes, al organizimnin` ta`biyat menen baylanisqanlig`in ha`m o`z ara ta`sirin de tu`siniwi ha`m o`zlestiriwi mu`mkin. 6-7 jasli balalar aqiliy rawajlaniwdin` na`tiyjesi bolip joqari da`rejede rawajlang`an ko`rgizbeli obrizli oylaw menen bala a`tiraptag`i predmetlerdin` tiykarg`i qa`siyetlerin ha`m predmetler arasindag`i baylanisli ajirata aliwi. Sonni aytip o`tiw kerek ko`rgizbeli ha`reketli ha`m ko`rgizbeli obrizli oylaw tek 6-7 jasar balalardi emes, al kishi mektep jasindag`i oqiwshilardin` aqiliy rawajlaniwinda da tiykarg`i funktsiyani atqaradi. Bul barista ballada ma`lim bir ko`nlikpelerdin` boliwida ju`da` za`ru`r. Balanin` mektepte tabisli oqiwi tek g`ana onin` aqiliy ha`m fizikaliq tayarlig`i, al jeke ha`m sotsial psixologiyaliq tayarlig`inada baylanisli.

Mektepke oqiw ushin kelip atirg`an bala sotsial da`rejeni tu`rli ma`jbirliklerdi ha`m huqirlari bolg`an ha`m og`an ha`r qiyli talap qoyilatug`in oqiwshi da`rejesin aliw ushin tayin boliwi da`rkar. U`lken baqsha jasindag`i balalar tiykarinan, mektepte oqiw ushin mu`ta`jlik sezedi. Biraq bul qa`lew ha`m mu`ta`jlik motiva ha`r qiyli boliwi mu`mkin. «mag`an suliw forma, da`pter, qa`lem ha`m ruchkalar alip beredi «mektepte doslarim ko`p boladi ha`m men olar menen ha`z etip oynayman» «mektepte uyiqlatpaydi» «mekteptin` sirtqi belgileri, mekteptegi balalardi qiziqtiradi, biraq bul mektepte tabisli oqiw ushin tiykarg`i sebep bola almaydi» «men papama uswim ushin ko`p oqiwim keek» «jaziwdi jaqsi ko`remen» «oqiwdi u`ykenemen» «mektepkе awir misallardi sheshiwdi u`yrenemen» sol qa`lew ha`m ha`reket balanin` mektepte tabisli oqiwi ushin ta`biyg`iy tiykar bola aladi.

Balanin` endi o`zine u`lken bolg`anin baqsha balasi emes, al ma`lim bir ma`jbirlikleri bar oqiwshi boliwina an`lawi qatan` xizmeti menen shug`illanip atirg`anlig`in biliwiju`da` za`ru`r. Balanin` mektepkе bariwdi qa`lemesligide unamsiz jag`day esaplanadi.

Mektepte jeke ha`m sotsial psixologiyaliq tayarliq balalarda ten` qurlari, oqiwshilari menen mu`na`sebetge kirise aliw qa`siyetin qa`liplestiriwdi de o`z ishine aladi. Ha`r bir bala balalar ja`ma`a`tine qosila aliwi, olar menen birge ha`reket qila aliwi, bazi waqitlari olag`a ja`ne basip, bazi waqitlarda ja`n

baspawliqqa erise aliwi za`ru`r. Usi qa`siyetler balanin` mekteptegi jan`a jag`daylarg`a tez u`yrenip ketiwdi ta`minleydi. 6-7 jasli balalar oqiwdag`i tiykarg`i qiyinshiliq ko`binese bul jastag`i balalar oqitiwshini uzaq waqit dawaminda tin`lay almaydi, oqiw ha`reketlerine uzaq waqit o`z diqqatlarin toplay almaydi. Bug`an sebep tek usi jastag`i balalarda erikli diqqattin` rawajlanbag`anlig`inda emes, al qa`siyetinede baylanisli.

Usi qa`siyeti rawajlang`an balalar erkin mu`na`sebetke kirise aladi, qiziqtirg`an na`rseleri haqqinda soraydi na`tiyjede olardin` oqiwg`a bolg`an qizig`iwshilig`i artadi ha`m oqitiwshi so`ylep atirg`an na`rselerdi diqqati menen uzaq waqit este aladi. Demek balanin` mektepke tez ko`nligiwi ha`m tabisli oqiwinda jeke ha`m sotsial psixologiyaliq tayarliqtin` a`hmiyeti ju`da` za`ru`r. Bul da`wirde balalarda, aldin ala biliw tarawlari keyininen emotsional motivatsion jo`nelis boyinsha ishki jeke o`mir baslanadi. Ol yamasa bul jo`nelistegi rawajlaniw obrazliqtan timsalliq qanshelli bolg`an basqishlardi o`teydi.

Obrazliq delingende, balalardin` ha`r qiyli obrazlardi jaratiwi, olardi o`zgertiwi ha`m erkin ha`reketke keltiriwi, timsal delingende belgiler dizimi (matematikaliq, lingvistik, logikaliq h.t.b) menen islesiw ko`nligiwi tu`siniledi.

Biliw protsessinde ishki ha`m sirtqi ha`reketlerdin` sintezi ju`zege keledi. Qandayda bir na`rseni qabil etiw protsessinde bul sintez pertseptiv ha`reketlerde, diqqatta ishki ha`m sirtqi ha`reket ha`m halatlar jobasin basqariw ha`m baqlawda, este saqlaw bolsa matiryaldi eslep qaliw ha`m eske tu`siriwdin` ishki ha`m sirtqi qurilmasin isley aliwda ko`rinedi.

Oylawda bolsa a`meliy misallar isinin` usillarin bir uliwma protseske birlestiriw sipatindajarqin ko`rinedi. Usi tiykarinda insaniy intellekt qa`liplesedi ha`m rawajlanadi. Mektepke shekemgi da`wirde ko`z qaras, oylaw ha`m so`ylew uliwmalasadi. Bul ese bul jastag`i balalarda oylaw etiw sipatinda ishki so`ylew payda bolip atirg`anlig`in ko`rsetedi. Biliw protsesinin` sintezi balanin` ana tilin toliq iyelewitiykarinda jatadi. Bul da`wirde so`ylewdin` qa`liplesiw protsesi tamamlana baslaydi.

So`ylew tiykarindag`i ta`rbiya protsesinde ballada morol o`lshemleri ha`m qag`iydalari iyeleniledi. Bul o`lshem ha`m qag`iydalar bala morolin basqaradi. Balada sonin` a`tirapindag`i adamlar menen ha`r qiyli mu`na`sebetler payda bolip, bul mu`na`sebetler tiykarinda ha`r qiyli motivlar jatadi. Bulardin` barlig`i balanin` individuallig`in qurap, onin` basqa balalardan tek g`ana intellekt, al morolliq motivatsion ta`repten pariqlanatuq`in shaxisqa aylandiradi. Mektepke shekemgi jastag`i balalar jeke rawajlaniwinin` tiykarg`i o`zgerisleri, olardin` o`z jeke sipatlari, uqiqliliqlari, tabis ha`m awmetsizliklerin an`law, o`zin o`zi an`lawi siyaqli emotsiyalardin` payda boliwi esaplanadi.

Este saqlawdi izertlew.

Ko`rip este saqlawdi izertlew ushin «`biyma`nilik» dep ataliwshi metodikani qollanamiz. Bul metodikada biyma`ni jag`daylar sa`wlelengen su`wretler paydalaniladi. Su`wretler balalarg`a neytral` ta`rizde ko`rsetiledi, buning` ushin balag`a bunday delinedi: «Ha`zir men jumisimizdi tayarlaniwdi juwmaqlastirip alayin`, ha`zirshe sen, zerikpew ushin mina su`wretti ko`rip tur». Bala su`wretti ko`rip baslaydi, psixolog bolsa o`zin bir na`rse menen ba`nt adamday etip ko`rsetedi. Bala 30 sekund dawaminda su`wretti ko`rip shig`adi, al psixolog bolsa bul waqitta diqqat penen balag`a bildirmesten oni baqlap baradi ha`mde balada ko`rinip atirg`an bag`darlaniwshiliq xizmetin belgilep baradi. 30 sekundtan keyin balanin` qolinan su`wretti aladi, psixolog sol jerde balanin` birden aytqan so`zinde jazip aladi. Eger ol u`ndemese, 15 sekundlardan son` balag`a izbe-izlikte sorawlar berip baslaydi.

Su`wret sizge unadima

Eger tek maqullawshi juwap bolsa, keyingi soraw beriledi.

Sag`an ne unadi

Eger bala o`zine unag`an ko`rinishlerdi ko`rsetip baslamasa, keyingi soraw beriledi.

Ol jerde ne su`wretlengen

Eger fragmentler ogsha esine tu`sirilmese ha`mde qayta tiklew ha`lsiz

bolsa, soraw formasinda stimulitsiya
za`ru`r boladi.

Ja`ne ne na`rse, Ba`lkim esin`e Qosimsha juwaplar jazip alinadi, eger
tu`sirersen` h.t.b. juwap joq bolsa, ja`ne soraw beriledi.

Su`wret ku`lkilime Eger tek maqullawshi juwap bolsa, ja`ne
soraw beriledi.

Ol jerde ne ku`lkili su`wretlengen Egerde su`wrettegi jag`dayg`a aniq
mu`na`sebet bolmasa ku`lkili jag`dayg`a
qarag`anday etip qaralmasa, ja`ne soraw
beriledi.

Ba`lkim o`mirde sonday shig`ar

Ba`lkim bul jerde bir na`rse aljastirilip
su`wretlengen shig`ar.

Egerde bala bul jag`dayg`a o`z bahasin ma`nissiz (ku`lkisiz) waqiyag`a
qarag`anday, juwaplar (bul jerde ba`ri aljasip, qandaydir basti awirtatug`in h.t.b)
berilse ha`mde esinde qalg`an fragmentlerin aktiv tu`rde aytip bere alsa, joqarida
ko`rsetilgen sorawlar berilmeydi.

«Ma`nili eslep qaliw protsessin aniqlaw ushin».

A.N. Leont`ev ta`repinen usinilg`an metodikadan to`mendegi subtestti paydalansaq
boladi. Biz a`dette berilgen 15 so`z, eslep qaliw ushin 30 kartochkani emes, al oni
qisqartip 5 so`z ha`mde sol so`zdi eslep qaliwg`a ja`rdem beriwshi 16 kartochka
alamiz.

So`zler: o`rt, jawin, miynet, qa`telik, ta`shwish.

Kartochkalar: awqatlaniw buyimlari, mektep taxtasi, bulochka piseretug`in
pekarnya, taraq, ku`n, globus, gu`ze, qoraz, ha`rem, balalalr ishtanshasi, at, ko`she
fonari, botinka, saat, zavod trubalari, qa`lem.

Izertlewdi alip bariwda psixolog balalar menen birgelikte
kartochkalardi stoldin` u`stine jayip ko`rsetedi, ha`mde olardin` ishinde
barlig`i tanis su`wretpe yamasa tanis emesleride barma ekenligin
aniqlaydi. Keyin balalarg`a bilay deydi: G`Siz ha`zir so`zlerdi yadlap

qaliwin`iz kerek. Men sizge bir so`z aytaman, siz bolsa sol so`zdi an`sat yadlap qaliw ushin, keyin sol so`zdi eslewge ja`rdem беретug`inday bir kartochkani saylap aliwin`iz kerek. Men sizge aytataug`in so`z hesh jerde jazilmag`an, sog`ilmag`an, biraq ha`mme waqit bir so`zdi esin`izge salatug`in qanday da bir kartochkani tabiwg`a boladi.

Birinshi bolip «o`rt» so`zi berilgen. Eger bala 15 sek. ishinde jumisin baslamasa, mu`mkın ol tapsirma qag`iydasin tu`sinbegen shig`ar, sol waqitta og`an anig`iraq variantta: «Siz «o`rt» so`zin yadlap qaliwin`iz kerek. Jaqsilap qaran`, sizge kartochkalardan qaysi biri o`rtti esletedi».

Eger 30 sek. Ishinde de bir sheshimge kele almasa, misal retinde «o`rtr» so`zin alip, sog`an sa`ykes kartochkani yag`niy zavod trubalari su`wretlengen kartochkani alip tu`sindireledi. «Ko`rdin`izbe bul jerde zavod trubalari su`wretlengen, olardan tu`tin shig`ip tur. Bul tu`tin sizge «o`rt» so`zin esletedi, sebebi o`rt waqtında ha`mme waqit tu`tin boladi».

Keyin izbe-izlik penen «jawin», «miynet», «qa`telik», «ta`shwish» so`zleri aytila beredi. Kartochka saylap aliw ushin 1 minutqa shekem waqit beriledi. Eger sol waqit ishinde kartochka saylap alinbasa, kelesi so`z aytiladi. Basqa hesh qanday tu`sindiriw alip barilmaydi, tek g`ana bilay dep ja`rdem beriliwi mu`mkın: «Oylanip ko`r, qaysi kartochka sizge . . . so`zin esletedi?» Bir kartochkani saylag`annan keyin baladan sha`rtli tu`rde so`z bene saylag`an kartochkasinin` baylanisin sorawimiz kerek: «Bul kartochka sizge . . . so`zin qalay esletedi?». Ha`r bir kartochkani saylawg`a ketken waqti belgilep bariladi.

Na`tiyjesin bahalag`an waqitta balanin` tapsirma qag`iydasin tu`siniwi, so`z ornin basatug`in kartochkalardi tabiwg`a qa`biliyetliligi, ne ushin soni saylag`anlig`in tu`sindirgeninin` mazmunlilig`i, eslep qaliw maqsetinde saylag`an na`rsesinin` na`tiyjeliligi, ja`rdemge mu`ta`jliligi ha`mde berilgen ja`rdem ko`lemi faktorlari esapqa alinadi. Izertlew ortasha 10-12 minut waqitti aladi.

Balalardin` logikaliq oylawin aniqlawshi A.M. Shubert ha`m
A.Ya.Ivanovalardin` metodikasi.

Bul «Klassifikatsiya»` dep ataliwshi metodika bolip, bul tapsirmanin` mazmuni to`mendegishe: barliq kartochkalardi toparlarg`a bo`lemiz ha`m ha`r bir toparg`a uliwmalig atama beremiz: adamlar, haywanlar, zatlar, o`simlikler.

Jumisti baslaw ushin bizge zatliq klassifikatsiyanin` standartliq naborinan to`mendegi kartochkalar kerek boladi: 1-ten`izshi, 2-shoshqa, 3-ko`ylek, 4-landish, 5-tu`lki, 6-kurtka, 7-lalaqizg`aldaq, 1-sipsekesh, 9-kepter, 10- alma, 11- kitap, 12-gu`belek, 13- bala, 14- terek, 15-kastryul`. Kartochkalardin` nomerleri olardin` ko`rsetiliw izbe-izligine sa`ykes keledi. Izertlew sha`rtli tu`rde u`sh etapqa bo`lingen.

1-Etap. Balanin` aldindag`i stolg`a birinshi 4 kartochka qoyiladi. Keyin qag`iyda boyinsha bilay delinedi: «Mine sizin` aldin`izda 4 kartochka qoyilg`an (ha`r birinin` ati ataladi)». Ha`zir men sizge basqa kartinkalardi beremen, siz bolsan`iz bergen kartinkalardi stol u`stindeg kartinkalardin` qaysisina sa`ykes kelse sol toparg`a qosasiz. Mine tu`lki. Oni qaysisina qoyiwg`a boladi? Minag`an?, minag`an? yamasa minag`an?.

A) Egerde bala predmetlerdi konkret jag`dayg`a qarap yamasa dus kelgen belgilerine qarap birlestirse, onda og`an tu`sindiriw sabag`i beriledi: u`lken adam kartochkani tiyisli ornina o`zi jaylastiradi ha`mde ne ushin ol toparg`a qosqanlig`in tu`sindiredi, sol topardin` atin ataydi («haywanlar»), keyin basqa toparlardin` uliwmalig atlarin aytiwin soraydi.

B) Eger bala toparlardi duris jiynasa, biraq tu`sindirgende zatlar arasindag`i uliwma joq belgilerdi aytip yamasa toparg`a atama bere almasa, onda psixolog duris tu`sinik beredi ha`m topar atamasin aytadi.

V) Eger bala keyingi kartochkani ko`rsetkende de oni o`zinin` orninan basqa toparg`a jaylastirsa, to`mendegi aniqlawshi soraw: «balkim oni basqa jerge qoyarsiz? Oylanip ko`r oni qaysi jerge qoyg`an maqul?». Eger de bul usilda ja`rdem bermese, onda: «Qaran`, bizler shoshqa menen tu`lkini bir jerge qoydiq. Ne ushin

bunday qildiq? Sebebi olar haywanlarYo Al bul ne?» (kurtka ha`m ko`ylekti ko`rsetip aytiladi).

Keyin ja`ne de qa`legen duris jiynalg`an topardi misal etip u`yretiwge boladi. Eger bunday ja`rdem na`tiyjesiz bolsa, onda toliq u`yretiw sabag`i o`tileli (topar, atamasi, tu`sindiriw). Joqarida ko`rsetilgen ja`rdemnin` barliq tu`ri qatan` o`lshenip, differentsiallastirilip ha`m aniq etip protokolg`a tu`sirileli.

II-Etap. «Alma» kartochkasi ko`rsetileli. Jiynalg`an toparlardin` atamasi jan`adan payda bolg`an kartinkalar sebebinen o`zgeriwi mu`mkin. Bul balag`a aldinnan tu`sindirileli.

Bul metodika oqitiwshi -eksperiment tipinde islengen bolip, o`lshemli ja`rdem esabinda onin` quramina qiyin topar yag`niy ha`r tu`rli predmetlerden jiynalg`an topar kiritilgen. Bunnan maqset- balanin` ko`birek tu`sinikti qabil etiwini ha`m oni a`melde qollay biliwini aniqlaw. Balag`a kitapshalari bar kartinkalar ko`rsetileli, Olar alding`i jiynalg`an topar menen birgelikte toparlarg`a bo`lingen boliwi kerek. Psixolog balanin` jumisina joqarida ko`rsetilgen izbe-izlikte aralasadi (aniqlaw, sho`lkemlestiriwshi ja`rdem, toliq u`yretiw sabag`i).

III-Etap. Bul etap en` keyingi 4 kartinkadan baslanadi (12 den15). Bul etapta tek g`ana «`aniqlawshi» ja`rdem qollaniliwi mu`mkin (yag`niy so`zdin` aytiliwini aniqlaw), sonin` menen birge bul jerde balanin` u`yretilgeninin` sheshiwshi ko`rsetkishleri ko`rinedi, yag`niy bul berilgen metodika materialinda ko`rinedi.

Juwmaqlaw .

Balalar baqshasinin` pedagogikalıq protsesste ta`lim za`rur a`hmiyetke iye ha`m ol ku`ndelik o`mirde, oyında, miynette, shinig`iwlar arqalı a`melge asiriladi. Shinig`iwlarda ta`lim ha`m ta`rbiya waziypalari sheshiledi. Balalar do`gerek-a`tiraptag`i o`mir ha`m ta`biyat penen tanisiw, tilin o`siriw ha`m sawat uyreniw, matematika, fizikalıq ma`deniyat, suwretlew iskerligi, muzıqa boyınsha en` a`piwayi sa`wleler ha`m bilimlerdi, uqip ha`m ko`nlikpeler sistemasin iyelep aladi. Balalar iyelep aliwlari kerek bolg`an bilim, uqip ha`m ko`nlikpeler balalar baqshasi da`sturinde belgilep berildgen bolip, ol balalardin` uliwma rawajlaniwında ha`m olardi mektep ta`limine tayarlawda zarur a`hmiyetke iye. Shinig`iwlardi ta`lim beriw didaktika printsiplari tiykarında balalardin` jas ha`m o`zine say o`zgesheliklerin esapqa alıp belgili izbe-izlikte alıp bariladi, mazmuni a`sten kuramalasıp bariladi. Na`tiyjede ol rawajlandiriwshi ha`m ta`rbiyalawshi o`zgeshelikke iye boladi.

Da`sturde ha`r bir jas toparında ha`pte dawamında o`tkiziletug`in shinig`iwlar sani ha`m ha`r bir shinig`iw qansha dawam etiwı belgilep qoyilg`an.

Balalar baqshasında ta`limnin` frontal (uliwma), toparlıq ha`m jekke ta`rtiptegi formalarinan paydalaniladi. Bunnan tisqari, balalarg`a ta`lim beriw jumislari ekskursiya, didaktikalıq oyınlar arqalı, ku`n dawamında balalardin` shinigiwdan tis ha`m qiyli xızmetlerinde, olardin` oyınlarına basshiliq kiliw protsessinde ha`m sogan uksaslarda amelge asirip bariladi.

Shinig`iw balalar baqshasında balalarga ta`lim beriwdin` tiykarig`i formasi. Shinig`iw-pedagogtin` balalardi kerekli bilim ha`m epliliklerden frontal halda xabardar qiliw. Ta`rbiyashi balalarg`a ta`lim beriwdi ku`n dawamında a`melge asiradi: olardin` bilimlerin bayıtadi, ma`deniy-gigienalıq, qulıq ma`deniyati, soylesiwi, tili, sanaq-esap ha`reketleri siyaqlı ha`r tu`rli eplilik ha`m ko`nikpelerdi qa`liplestirip baradi. Biraq ta`lim beriwde bas roldi shinig`iw iyelleydi. Shinig`iwlar balalar baqshasında ta`limdi sho`lkemlestiriw formasi. Ol mektepke shekemgi ta`rbiya jasındag`i balalar ushin ma`jburiy: onda da`stu`r mazmuni belgilep berilgen, ku`n ta`rtibinde og`an ma`lim orin ha`m waqıt ajratilg`an.

Shinig`iw ta`rbiyashi basshilig`inda o`tkeriledi, ta`rbiyashi shinigiwda balalardi jan`a bilimlerden xabardar qiladi, balalar iyellep algan bilimlerin aniqlap bekkemleydi, balalardin` a`meliy shinig`iwlari sho`lkemlestiredi. Oqiw materialinin` mazmuni a`ste-seykin quramalastirip bariladi.

Shinig`iw balalardi mektepke tayarlawda u`lken a`hmiyetke iye. Shinigiw jaqsi sho`lkemlestirilgen bolip qaladi. Olarda turaqli emes diqqat, erkti, diqqatti tarta aliw siyaqli qa`biletler rawajlanadi. Izbe-izlik menen ta`lim beriw na`tiyjesinde bilimge qizig`iwlari rawajlana baradi.

Balalarg`a bilim beriwde ja`ma`a`t usilinda alip bariw u`lken a`hmiyetke iye : birgeliktegi xizmette balalar bir birlerine aktiv ta`sir etedi, o`z qizig`iwi, tapkirlig`i ko`riniw mumkinshiligi tuwiladi. Balalar aldina uliwma zor beriwdi talap etiwshi waziypa qoyilg`anda birgelikte qayg`iradi, ja`ma`a`tshilik sezimi qaliplesedi. Ekskursiyalar, su`wret qirqip jabistiriw, quriw-jasaw jumislarin birgelikte orinlaw, uliwma oyinlardi oynaw, ko`rkem shigarmalardi esitiw, okiwda payda bolg`an birgeliktegi keshirmeler balalardin` birlesken dosliq ja`ma`a`tin jaratiwga ja`rdem beredi, birge islew, jasawga uyretedi. Shinig`iwda ta`lim beriw arqali balalarda mekteptegi oqiwg`a qizig`iw ta`rbiyalanadi, juwaprkershilik sezimi, o`zin tuta aliw, miynet kiliwg`a umtiliw a`deti, tapsirilgan jumisti orinlaw siyaqli siyaqli toliq sipatlar payda qilinadi.

Balalardi mektep ta`limine psixologiyaliq ta`repien tayarlawdi olardin` baslawish klasslarda da`stu`r materialdi jaqsi o`zlestirip aliwlarin ta`miyinlewshi bilim ham ko`nikpeler shinigiwlar protsessinde payda kilinadi.

Shinig`iwlarda balalarda mustaqil pikir ju`ritiw eplilik payda kilinadi, ta`rbiyashilarg`a qulaq saliw, olardin` pikirine iyiriw, gu`rrin` qilinip atirgan wakiyadagi tiykargi ideyalardi ajiratip aliw, qisqasha uliwmalastiriw siyaqli ko`nikpelerdi rawajlantiriwg`a u`lken itibar beriledi.

Tayarlaw toparlarinda shinig`iwlar arqali balalarda qizigiwshanliq ha`m o`zbetinshellik, bilimge qizig`iwshanliq, aktiv oylaw, salistiriw, uliwmalastiriw, juwmaqlar shigariw siyaqli ko`nikpeler ta`rbiyabariladi. Balalarda baqlawshiliq,

juwappershilik sezimi rawajlanip bariladi, olarda miynet qiliw ko`nikpesi ha`m qa`lewi ta`rbiyalanadi.

Balalardi o`zbetinshelikke u`yretiw jumisi sistemali a`melge asirip bariladi.

Balalar baqshasinda kishkintaylardi do`gerek-a`tiraptag`i turmis ta`biyat menen tanistiriw, olardin` tilin, en` a`piwayi matematikalik tu`siniklerin o`stiriw shinigiwlari, muzika shinigiwlari, su`wretlew o`ner shinigiwlari, quriw-jasaw , fizikalik ta`rbiya shinigiwlari alip bariladi.

Erte jastag`i balalar menen alip barilatug`in shinigiwlar u`lken jastag`i kisilerdin` ha`r bir bala menen jobali ra`wishte qarim-qatnasta boliwdan ibarat bolip, bul shinig`iwlardin` maqseti balalardin` tili ha`m ha`reketin rawajlantirip bariw ; bul balalardi shinigiwlarga tayarlaw basqishi ; go`dekler iqtiyariy diqqat osip bargan sayin bunday shinigiwlar bir neshe bala menen, keyinshelik pu`tin topar balalar menen birge alip bariladi.

Shinigiwlarda ta`lim beriw balalardan aqiliy ha`m fizikalik zor beriwdi talap etedi, yag`niy bul balanin` aktiv xizmeti menen baylanisli bolip, bala ma`lim na`tiyjege erisiw ushin umtiladi, bul baladan uzaq dawamli iqtiyariy diqqatti talap etedi. Sonin` ushin shinigiwga tayarlaniwda balalar jasin, mu`mkinshiligin itibarga aliw za`ru`r : shinigiwdin` waqitan, ku`n ta`rtibindegi ornin, da`stu`rdin` ha`r qiyli bo`limlerin tuwri almastirip turiwdi aldindan oylap, aniq belgilep aliwi za`ru`r.

Shinig`iwlardi ku`nnin` birinshi yarimindap o`tkeriw maksetke muwapiq, birinshiden, bala azangi saatlarda aqiliy waziypa jaqsi orinlay aladi, xana ta`biygiy jaqtılıq menen jaqsi ta`miyinlengen boladi.

Ha`r bir jas toprada neshe reet shinig`iw o`tkeriliwi, onin` mazmuni ha`m ha`r bir shinigiw jas toparlari boyinsha neshe minut dawam etiw balalar baqshasi ta`rbiya da`stu`rinde olardin` jas o`zgesheliklerin itibarga algan halda belgilep berilgen.

Birinshi kishi toparda shinig`iw balalardi eki toparga bolip o`tileti. Toparlarodagi balalar sani ba`rqulla bir qiyli boladi. Shinig`iw setkasın du`zgende ha`ptede balalardin` jumis qa`bileti jokariraq bolatug`in ku`n tanlanadi. Ma`limki, ha`ptenin` ortalarinda (siyshembi, sa`rshembi, piyshembi) balalardin` jumis

qa`bileti joqari bolar eken, bul ku`nlerge balalardin` aktiv xizmetin talap etiwshi quramaliraq shinig`iw tanlanadi (elemnetar matermatika, tildi rawajlantiriw, sawatga u`yretiw ha`m t.b.). Keste du`zgende bul shinig`iwlardi birinshi qoyiw kerek, balalardan ko`p ha`reket kiliwdi, sezimlik nagruzkanı talap etiwshi shinig`iwlardi (muzika, fizikalıq ta`rbiya, su`wretlew xizmeti) ekinshi kilip qoyiladi.

Balalar o`zlestirip alatug`in bilimler mazmuni ta`rbiyalawshi boliwi kerek. Baqsha da`stu`ri mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalarda ta`rbiya jasindag`i balalarda ta`biyat haqqindag`i bilimlerdi (bular ta`biyatg`a muxabbat oyatadi, o`simlikler ha`m haywanlarg`a g`amxorlıq menen qaraw sezimin ta`rbiyalaydi), payda qiliwdi na`zerde tutadi, bilimlerdi o`zlestirip aliw tiykarında balalarda janajan qalasina, o`z watanina, xalqina muxabbat, ulli kisilerge muxabbat ha`m hu`rmet, o`lkenin` sotsial turmisina qizig`iw payda boladi. Mektepke shekemgi ta`rbiya jasindag`i balalarda sotsial qubilislar, waqiyalar tuwrisında uliwmalasqan oylawlar payda boladi. Misali, qon`si o`lkelerdegı balalardin` turmisi, a`piwayi kisilerdin` miyneti, baska xaliqlardin` turmisi ha`m dosligi haqqindagi da`slepki bilimler tiykarında watan tuwrisindag`i da`slepki oylawlar payda boladi. Ta`rbiyashi jana shinig`iwlardin` mazmunin belgiler eken, olar ol yaki bul shinig`iwlarda o`zlestirilgen bilimler menen qanday baylanisin oylap ko`redi.

Misali, aspaz, kitapxanashi menen oqitiwshinin miyneti haqqindagi mag`liwmatlar sistemasinin bir bo`legi. Pochtadagi tu`rli xizmetkerler miyneti haqqindagi bilimler sistemasinin` bir bo`legi. Miynetin` sotsial xarakteri, ma`nisin tu`siniw ushin bala sogan uqsas ko`pten-ko`p miynet tu`rleri menen tanisiwi tiyis.

Shinig`iwdin` tu`rleri. Didaktikalıq maksetine ko`re shinigiwlar tomendegi tu`rlerge bo`linedi : balalarga jana bilim beriwshi shinig`iwlar, balalardin` iyellegen bilimlerin bekkemlewshi ha`m sistemaga saliwshi shinig`iwlar, balalardin` bilimin tekseriwshi-sinawshi shinig`iwlar, kompleks shinig`iwlar.

Balalarg`a jan`a bilim beriwshi shinig`iwlardi o`tkeriwden maqset-olardi jana bilimlerden xabardar qiliw, do`gerek-a`tiraptagi na`rse ha`m buyimlar, waqiyalar

tuwrisindag`i bilimlerdi aniqlaw ha`m ken`eytiriw. Bunday shinig`iwlarg`a jan`a ob`ektti baqlaw, gu`rrin` qilip beriw ha`m baskalar kiredi. Usi shinig`iwlar ha`mme jas toparlarinda o`tkeriledi.

Balalardin` toplag`an bilim ha`m ta`jiriybelerin bekkemlewshi ha`m sistemaga saliwshi shinig`iwlar. Onnan go`zlengen tiykargi makset qabil etilip atirgan na`rselerdi an`lap aliw ha`m da`slepki uliwmalastiriw. Bunin` ushin tanis ob`ekt baqlanadi, eki na`rse salistiriladi (xana o`simlikleri, terekler, haywanlar), didaktikaliq oyinlar, sa`wbetler o`tkeriledi. Bunday shinig`iwdi o`tkeriw arqali ta`rbiyashi balalar nenii jaqsi o`zlestirip algan-ol, ne jaqsi o`zlestirilmegenin bilip aladi. Ta`rbiyashi shinig`iw protsessinde balalardin` bilimin jan`a na`rseler detallar menen bayitip baradi.

Paydalanilg'an a'debiyatlar.

1. I.A.Karimov «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir»- Toshkent 1995 y.
2. I.A.Karimov «Vatan ozodligi - Oliy saodat» - Toshkent
3. I.A.Karimov «Barkamol avlod orzusi» - Toshkent 1999 y.
- 4.I.A.Karimov « O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» Toshkent 1999-y
- 5 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - Toshkent 1992 y.
- 6.Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent 1992-y
7. O'zbekiston Rsepublikasining «Ta'lim to'g'risidagi qonun»i - Toshkent 1997 y.
8. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha tarbiya. Toshkent 1992 y.
9. Maktabgacha ta'lim jurnali. №1 -2000 y.
10. Kadrlar tayyorlash bo'yicha «Milliy dastur» - Toshkent 1997 y.
11. Maktabgacha tarbiya muassasasi to'g'risidagi nizom. - Toshkent 1995 y.
12. «Bolalar bog'chasida ta'lim dasturi» - Toshkent 1993 y.
13. «Bolalar bog'chasining katta tarbiyachisi» - Toshkent 1991 y.
14. «Organizatsiya i rukovodstvo doshkolno'm vospitaniem» M-1992 g.
15. «Inspektirovanie detskogo sada» M-1995 g.
16. «Rukovodstvo detskim sadom» M-1992 g.
17. V.G.Nichaeva. Maktabgacha yoshdagi bolalarni mehnatda tarbiyalash - Toshkent. O'qituvchi -1995 y.
18. L.P.Tarasova «Bolalar bog'chasi» mudiralar kitobi- Toshkent 1988 y.
19. M.F.Fomicheva., Q.S.Shodieva. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish. Toshkent.O'qituvchi -1984 y.
20. N.M.Aksarina . «Go'dak bolalar tarbiyasi» -Toshkent«Meditsina» -1983
21. G.A. Kalyujin., M.P.Deryugina. «Yo'rgakdan maktabgacha» -Toshkent «O'qituvchi» - 1988 y
22. T.Usmonxo'jaeva., F.Xo'jaev. Ming bir o'yin -Toshkent Ibn Sino nashriyoti-1990
23. O'.Otavaliyeva. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. O'qituvchi 1994 y.

24. V.G.Negacheva, T.A.Markova. Bolalar bog`chasida ahloqiy tarbiya. O`qituvchi - 1990
25. V.G. Lomkova., P.G.Samorunova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. O`qituvchi -1991-1992 yy.
26. P.Yusupova. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. O`qituvchi -1993 y.
27. Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash tayanch-sinov dasturi. Toshkent - 1998 y.
28. <http://ru.wiktionary.org/wiki>.
29. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- 30.Ziyonet.uz
- 31.referat..uz